

CES

CENTRUM EKONOMICKÝCH STUDIÍ VŠEM

**Reálná a nominální
konvergence české ekonomiky
k Evropské unii**

Růžena Vintrová

Abstrakt:

Studie se zabývá dlouhodobou tendencí konvergenčního procesu české ekonomiky od transformačního období až po urychlení konvergence v současné dekádě. Sleduje změny pozice české ekonomiky v mezinárodním srovnání v rámci zemí EU-25 a analyzuje faktory konvergence. Kromě předstihu v tempech růstu HDP na obyvatele posuzuje změny směnných relací (T/T), jejichž zlepšování v dlouhodobém časovém horizontu přispívá v ČR k urychlení reálné konvergence. Analyzuje se též alternativní ukazatel reálného hrubého domácího důchodu, zahrnující vliv T/T. Zkoumají se vazby reálné a nominální konvergence a na základě regresní analýzy se vyjevuje anomálie, vyskytující se v ČR, kde se relativní cenová i mzdová hladina vychylují směrem dolů více, než by odpovídalo rozdílu v ekonomické úrovni. Z tohoto specifika, projevujícího se ve velké odchylce tržního kurzu od parity kupní síly, se vyvozují implikace pro přechod na společnou měnu v situaci, kdy odpadne kurzový kanál jako v současnosti hlavní prostředek přibližování cenových hladin. Hodnotí se vývoj jednotkových pracovních nákladů v mezinárodním srovnání v konfrontaci s vývojem jednotkových cen v hlavních sektorech ekonomiky a vyvozují se závěry pro zaměření na nákladovou vs. kvalitativní konkurenceschopnost.

Klíčová slova: reálná a nominální konvergence, parita kupní síly, HDP, reálný hrubý domácí důchod, směnné relace, relativní cenová úroveň, relativní jednotkové ceny, jednotkové pracovní náklady

JEL klasifikace: E31, F15, F43, J30, O11

Profil autora: Ing. Růžena Vintrová, DrSc. se dlouhodobě zabývá makroekonomickou analýzou a prognózou, mezinárodním srovnáváním a otázkami evropské ekonomické integrace, věnuje se též metodologii národního účetnictví. Má dlouholetou praxi při koncipování hospodářské politiky v rámci svých funkcí ve veřejné správě. V současnosti se zabývá otázkami reálné a nominální konvergence české ekonomiky k vyspělým zemím EU, vlivem směnných relací na reálný důchod a alternativními ukazateli ekonomického růstu. Zkoumá příčiny rozdílů mezi postupem reálné konvergence, charakterizovaným HDP na obyvatele v paritě kupní síly, a standardním ukazatelem temp růstu HDP ve stálých domácích cenách. Zabývá se též komparací úrovně jednotkových pracovních nákladů při posuzování cenové konkurenceschopnosti.

Recenzenti:

Ing. František Cvengroš, CSc., Ministerstvo financí ČR.

Doc. Ing. Luboš Komárek, Ph.D., M.Sc., M.B.A, Česká národní banka, VŠE Praha.

Řada studií Working Paper CES VŠEM je vydávána s podporou grantů GAČR 402/05/2210 a MŠMT výzkumná centra 1M0524.

© Centrum ekonomických studií VŠEM.

ISSN: 1801-2728.

1. Úvod

Studie sleduje mezinárodní pozici České republiky v rámci zemí EU od počátků transformace a analyzuje vývoj i faktory reálné konvergence. Zkoumá vliv předstihu temp růstu HDP a změn směnných relací na ekonomickou úroveň, vyjádřenou ukazatelem HDP na obyvatele v paritě kupní síly. Srovnává vývoj alternativního ukazatele reálného hrubého domácího důchodu v nových členských zemích a vliv kvalitativních faktorů, které urychlují či zpomalují zužování mezery v ekonomické úrovni vůči vyspělým zemím. Vývoj směnných relací na makroekonomické úrovni je konfrontován se změnami v relacích jednotkových cen ve zpracovatelském průmyslu, které postihují kvalitativní změny z jiného zorného úhlu. Práce v těchto pasážích obsahuje nové poznatky, neboť vliv směnných relací na reálnou konvergenci není v běžných analýzách brán v úvahu a ukazatel reálného hrubého domácího důchodu za dohánějící země EU není rovněž běžně analyzován.¹

Reálná konvergence je sledována v souvislosti s vývojem ukazatelů konvergence nominální. Provádí se regresní analýza závislosti cenové a mzdové úrovně na ekonomické úrovni a vyjevuje se atypická odchylka, existující v ČR. Tato odchylka a její důsledky nejsou v běžných analýzách vyhodnocovány. Regresní analýza cenové úrovně se v některých materiálech za starší období občas vyskytuje, avšak regresní analýzu pracovních nákladů v relaci k ekonomické úrovni provádí autorka originálně na základě národních účtů, publikovaných Eurostatem. Posuzuje se konvergence cenové úrovně zemí EU-8² k průměrné úrovni zemí EU-25 pod vlivem zpevnování měnového kurzu a důsledky odpadnutí kurzového kanálu po připojení ke společné měně. V návaznosti na zjištěné rozpory reálné a nominální konvergence se rozebírají společné i specifické předpoklady jednotlivých zemí EU-8 pro přijetí eura. Sleduje se dopad nízké cenové a mzdové úrovně v dohánějících ekonomikách na jejich jednotkové pracovní náklady a vývoj cenové konkurenceschopnosti.

Cílem studie, založené na makroekonomické analýze, je vyjasnění společných i specifických rysů české ekonomiky při její konvergenci k vyspělým zemím Unie. Získané poznatky by měly přispět k vytváření podkladů pro tvorbu hospodářské strategie. Studie je rozdělena na kapitoly, věnované teoretickým a metodologickým východiskům, reálné konvergenci a nominální konvergenci. V závěrečné části jsou posuzovány perspektivy a bariéry konvergence.

2. Teoretická a metodologická východiska

Reálnou konvergencí se rozumí přibližování ekonomické úrovně srovnávané země k referenční zemi nebo uskupení zemí. Může docházet i k opačnému procesu, když se

¹ Ve studii je originálně propočítán z podkladů národních účtů Eurostatu podle rovnice ESA 95. OECD v publikaci National Accounts of OECD Countries (viz OECD, 2007) v tabulkách za jednotlivé země ukazatel reálného hrubého domácího produktu sice uvádí, že zemí EU-5 však je vyplněn pouze za ČR. Národní statistické úřady zemí EU-5 s výjimkou ČR tento ukazatel zatím ve srovnatelném vyjádření nepublikují.

² Mezi země EU-8 se zahrnují postkomunistické nové členské země, které přistoupily k EU k 1. 5. 2004. Tyto země mají vzhledem ke své dřívější existenci v sovětském bloku mnoho shodných rysů při restrukturalizaci svých ekonomik a vytváření tržního prostředí. (Poněkud se v tomto smyslu odlišuje Slovinsko, které mělo těsnější vazby s vyspělými západními ekonomikami a existoval zde méně tuhý režim plánování již v období bývalé Jugoslávie.) K zemím EU-5 řadíme středoevropské země, tj. ČR, Maďarsko, Polsko, Slovensko a Slovinsko.

mezera v ekonomické úrovni rozšiřuje a nastává proces divergence. V širším kontextu je vývoj mezery v ekonomické úrovni posuzován v souvislosti s vývojem mezery technologické a s přizpůsobováním výrobní struktury.

Ekonomická teorie definuje předpoklady reálné konvergence z různých pozic. Neoklasická teorie vychází z faktu, že země s nízkým důchodem na osobu jsou více vzdáleny “stálému stavu”, tj. svým technickým a ekonomickým možnostem. Z toho odvozuje, že mají dodatečné předpoklady k růstu, neboť mohou přebírat zkušenosti i technologie z vyspělejší části světa (tzv. efekt dohánění, “catching-up”). Teorie endogenního růstu zdůrazňuje výhodnější pozici zemí s vysokým důchodem na osobu, které mají lepší předpoklady k využívání kvalitativních růstových faktorů.

Ve skutečnosti nejrychleji nerostou ani nejzaostalejší, ani nejvyspělejší země, ale malá skupina zemí s relativně nízkým (nikoliv však nejnižším) důchodem. Autoři, kteří přišli s hypotézou podmíněné konvergence (viz Barro, 1991) upozornili na to, že je nutno zkoumat homogenní celky. Konvergence probíhá a chudší země rostou rychleji než bohaté v souladu s neoklasickou teorií při konstantních faktorech (demografických, ekonomických, politických i institucionálních). Všechny tyto faktory však prodělávají různorodé změny, ovlivněné širšími politickými a sociálními souvislostmi. Za tím účelem byl zaveden pojem podmíněné β konvergence, počítající s přizpůsobováním a změnami stavu, ke kterému ekonomika směřuje. Doplňujícím pojmem je σ konvergence, která se zabývá snížením rozptylu v úrovni důchodů. Dále se rozlišují neoklasické a technologické konvergenční mechanismy, přičemž poslední jsou založeny zejména na přenosu technologií do zaostalejších regionů.

V hospodářské praxi je k objasnění rychlosti reálné konvergence nutno brát v úvahu celý komplex faktorů včetně institucionálního uspořádání a podnětů, vedoucích k produktivní kooperaci. V následujícím textu se jako východisko pro empirickou analýzu popisuje výchozí stav, vývoj za období transformace a diskutují se předpoklady, umožňující urychlení konvergence v konkrétních podmínkách České republiky a skupiny nových členských zemí, které přistoupily k EU v květnu 2004.

V mezinárodním srovnání se ekonomická úroveň země měří výší HDP na obyvatele v paritě kupní síly. Tímto způsobem se vylučují rozdíly v cenových úrovních jednotlivých zemí a lze srovnávat objemy produkce zboží a služeb, charakterizující ekonomický výkon země v propočtu na obyvatele. Přibližování nebo vzdalování ekonomické úrovně jednotlivých zemí Evropské unie k úrovni společenství jako celku se měří ve standardech kupní síly PPS (purchasing power standards), představujících umělou měnovou jednotku na bázi eura, vycházející z průměrné cenové hladiny ve všech zemích Unie (dříve EU-15, později EU-25, připravuje se EU-27).

Pojem nominální konvergence není zatím zcela ustálen a není ani jednotně používán. V obecném pojetí lze nominální konvergenci chápat analogicky k reálné konvergenci jako sblížení nominálních veličin, tj. například HDP v nominálním vyjádření (oceneného měnovým kurzem bez přihlídnutí k paritě kupní síly), nominálních mezd atd. Při prostorovém srovnání se relace veličin v nominálním vyjádření (v běžných eurech, dolarech atd.) odlišují od veličin v reálném vyjádření v důsledku odlišných cenových úrovní v jednotlivých zemích. Relativní cenová úroveň (CPL, comparative price level) je tedy klíčovým ukazatelem, který je předmětem zkoumání postupu nominální konvergence. Cenová úroveň souvisí se mzdovou úrovní a jednotkovými pracovními náklady, ovlivňujícími úroveň cen.

V empirických analýzách pod nominální konvergencí většina autorů rozumí jen jiné označení pro plnění maastrichtských kritérií, která mají zajistit stabilitu společné měny a jsou podmínkou pro přijetí jednotlivých členských zemí do eurozóny.³⁾ Jde o míru inflace, dlouhodobé úrokové míry, rozpočtovou stabilitu, určenou přípustným deficitem veřejných rozpočtů i výší veřejného dluhu v poměru k HDP, a konečně o stabilitu měnového kurzu (nejméně dvouletá bezproblémová účast v systému směnných kurzů ERM II, se stanovenou centrální paritou měny na euro, uvnitř flukтуаčního pásma $\pm 15\%$).

Na rozdíl od srovnání cenových úrovní maastrichtská konvergenční kritéria jsou založena na přírůstkových veličinách. Berou v úvahu vývoj cen, charakterizovaný mírou inflace, nikoliv však výchozí cenovou hladinu. Při výrazně nestejně výchozí relativní cenové úrovni a harmonizovaných, víceméně shodných cenových přírůstcích, vyžadovaných zmíněnými kritérii, by teoreticky k vyrovnání cenových úrovní nikdy nemohlo dojít. To je v rozporu s působením tržních sil v rámci společného trhu. Pravidlo „jeden trh, jedna cena“ se prosazuje prvotně v obchodovatelném sektoru ekonomiky. Do neobchodovatelného sektoru, zejména do sektoru veřejných služeb, se přenáší až s určitým zpožděním prostřednictvím „mzdové nákazy“ (viz tzv. Balassův-Samuelsonův efekt).

Nominální konvergence probíhá souběžně s konvergencí reálnou, neboť mezi ukazateli ekonomické výkonnosti a cenovou úrovní existuje určitá závislost. Země s nízkou ekonomickou úrovní mají též nízkou cenovou úroveň ve srovnání se zeměmi ekonomicky vyspělejšími a ještě nižší je jejich relativní mzdová úroveň. S růstem ekonomické úrovně stoupá i relativní cenová úroveň, dochází k reálnému zhodnocování měny a zvyšuje se i relativní úroveň mezd ve vztahu k vyspělejšími zeměmi. Méně vyspělé země zakládají svou konkurenceschopnost na nízkých mzdách a nízkých celkových výrobních nákladech. Zatímco tyto „low cost economies“ využívají převážně nákladovou/cenovou konkurenční schopnost, země ekonomicky vyspělé mají lepší předpoklady k necenové/kvalitativní konkurenční schopnosti.

Následující analýza se odvíjí od posouzení vzájemné sladění v odstraňování mezery v ekonomické, cenové a mzdové úrovni k vyspělému jádru zemí Evropské unie. Harmonický průběh těchto procesů podmiňuje úspěch ekonomického vyrovnávání a plynulost integrace do širokého jednotného trhu EU. V dohánějících ekonomikách je prioritou hospodářské strategie zajištění rychlého ekonomického růstu. Jde především o to, aby vzestupu ekonomické úrovně, založeném na dohánění úrovně produktivity práce, odpovídal vývoj cenové a mzdové úrovně a nebrzdil tak vývoj konkurenceschopnosti země na straně jedné, ani růst reálné životní úrovně na straně druhé.

3. Reálná konvergence

3.1 Výchozí úroveň a dlouhodobá tendence konvergenčního procesu

Výchozí stav počátkem transformace a vývoj v 90. letech

Pád totalitního zřízení a následující přechod k tržní ekonomice zastihl Československo jako zemi středně ekonomicky vyspělou, po půl století odtrženou od vývoje v ekonomicky vyspělém světě „západní civilizace“. Události po pádu „železné opony“

³ Explicitně se takto vyslovuje například Dědek (2006). Podobně definují tento pojem jiní autoři (viz Dobrinsky, 2006).

náhle prudce změnilo postavení země v mezinárodní dělbě práce. V autarkickém společenství zemí RVHP mělo socialistické Československo spolu s bývalou Německou demokratickou republikou status nejvyspělejších ekonomik. Po zhroutilí východních trhů a náhlém otevření se světu se však rychle vyjevily důsledky dlouhodobého zaostávání za vývojem ve vyspělých zemích. Československá ekonomika jednostranně závisela na odbytu ohromné masy výrobků těžkého (a částečně i lehkého) průmyslu do zemí sovětského bloku. Ekonomická struktura byla silně průmyslově předimenzovaná a zahrnovala příliš široký výrobní sortiment, který v tak velkém rozsahu nebyl schopen světové konkurence. V existujícím systému tuhého centrálního plánování chyběly zkušenosti se soukromým podnikáním, které nedosahovalo ani toho omezeného rozsahu, jaký se připouštěl v jiných středoevropských zemích sovětského bloku. Udržení existující mezinárodní pozice v ekonomické úrovni bylo v nových podmínkách mimořádně obtížné.

Transformace probíhala s velkými překážkami nejen vzhledem k výše uvedeným strukturálním problémům, ale též v důsledku nedostatečně rychle prosazovaných systémových (institucionálních) změn. Dělo se tak při formálně rychlém průběhu privatizace ekonomiky s jejím specifickým „kuponovým“ pokusem a při usilovném plnění dalších podmínek liberalizace ekonomiky, doporučovaných mezinárodními institucemi (Mezinárodní měnový fond, Světová banka), jako bylo až nepřiměřeně rychlé uvolnění pohybu zahraničního kapitálu. Česká ekonomika proto zažila v průběhu první dekády transformace výkyvy v makroekonomické stabilitě a ekonomickém růstu s důsledky na obrácení konvergenčního procesu ve druhé polovině 90. let.

Mezinárodní ekonomickou pozici České republiky na počátku transformace lze kvantifikovat jen s respektováním obtížné srovnatelnosti ekonomického výkonu v tržních a centrálně plánovaných ekonomikách (viz box 1).

Box 1: Mezinárodní srovnatelnost ukazatelů HDP v tržních a centrálně plánovaných ekonomikách (CPE)

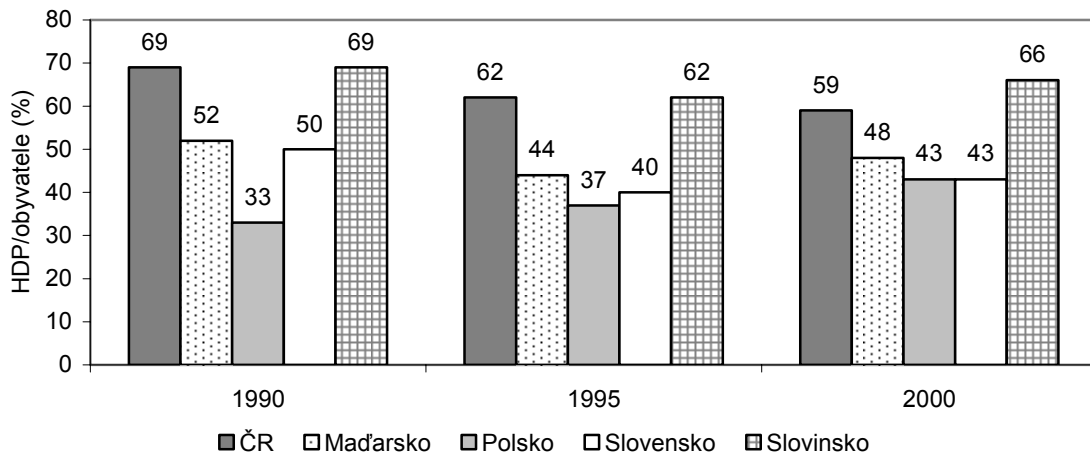
Srovnání HDP v tržních ekonomikách a v CPE nevystihuje kvalitativní rozdíly produktu. HDP, vykazovaný v CPE, není v tržních podmínkách při změně struktury vnější i vnitřní poptávky plně použitelný. Výrobky a služby, které v bývalém systému plnily svou užitnou funkci a byly bez problému směňovány v rámci autarkního společenství RVHP se staly na světovém trhu obtížně uplatnitelnými nebo nepotřebnými. Napovrch vyplynuly málo efektivní investice a nepotřebné zásoby. K docílení odbytu výrobků na náročných zahraničních trzích bylo nutno silně znehodnotit měnu, takže rozdíl mezi tržním kurzem a paritou kupní síly československé koruny (CSK) se po 3 devalvacích z roku 1990 zvýšil na úroveň, odpovídající spíše rozvojové než středně ekonomicky vyspělé zemi. Koeficient ERDI (exchange rate deviation index), který poměřuje odchylku měnového kurzu od parity kupní síly na úrovni celkového HDP, činil v bývalém Československu ve vztahu k Rakousku v průměru za rok 1990 celkem 3,5, zatímco v Maďarsku jen 2,6.⁴ ERDI představuje reciprokou hodnotu dnes běžně používaného ukazatele relativní cenové hladiny; CPL Československa v relaci k Rakousku tedy v roce 1990 dosahovala zhruba 29 %.

Tržně utvářené ceny začaly odkrývat zkreslení, dané umělými plánovacími cenami nákladového typu. Z ekonomické teorie a statistiky je známo, že regulované ceny v CPE nemohou být z teoretického hlediska odpovídajícími „vahami“ při agregaci produktu, neboť relativní ceny se nerovnají relativním mezním nákladům. Při interpretaci údajů o relativní ekonomické úrovni ČR ve vztahu k tržním ekonomikám je proto nutno k uváděným omezením vypovídacích schopností použitého ukazatele přihlížet. Tento poznatek platí zejména v počátcích transformace. V dalších letech se srovnatelnost postupně zvyšuje s tím, jak se CPE mění v ekonomiku tržní.

⁴ Přitom poslední devalvace koruny proběhla až v prosinci 1990, takže se v ročním průměru ještě plně neodrazilo; v dalších letech dosáhl ERDI v ČR hodnoty ve vztahu k vyspělým zemím EU až mezi 4 a 4,5.

Na základě existujících mezinárodních srovnání, prováděných OSN ve spolupráci s OECD a později založeným Eurostatem v rámci světových a evropských programů (ICP - International Comparison Projects a ECP - European Comparison Programmes), lze úroveň HDP na obyvatele v paritě kupní síly v ČR na přelomu 80. a 90. let minulého století odhadnout kolem $\frac{2}{3}$ průměru zemí tehdejší Evropské unie. Z postkomunistických tranzitivních zemí byl tento ukazatel v ČR nejvyšší, srovnatelné úrovně dosahovalo pouze Slovinsko (viz obrázek 1).

Obrázek 1: HDP na obyvatele ve středoevropských tranzitivních zemích v letech 1990, 1995 a 2000 (v PPS, EU-15 = 100)¹⁾

¹⁾ Rok 1990 odhad na základě kombinace různých mezinárodních komparací. Údaje za ČR a SR rozděleny podle poměru v CSK (v běžných cenách), vykazovaného FSÚ. Vzhledem k četným metodickým a organizačním změnám jsou údaje za rok 1990 striktně srovnatelné pouze prostorově. Roky 1995 a 2000 podle údajů Eurostatu, běžné ceny a běžné parity. Pramen: FSÚ, ČSÚ a SŠÚ (1992); Auer, Müller (1993); UN (1999); Schreyer, Koehlin (2002); Eurostat (2007b), cit. 29. 10. 2006; vlastní výpočty.

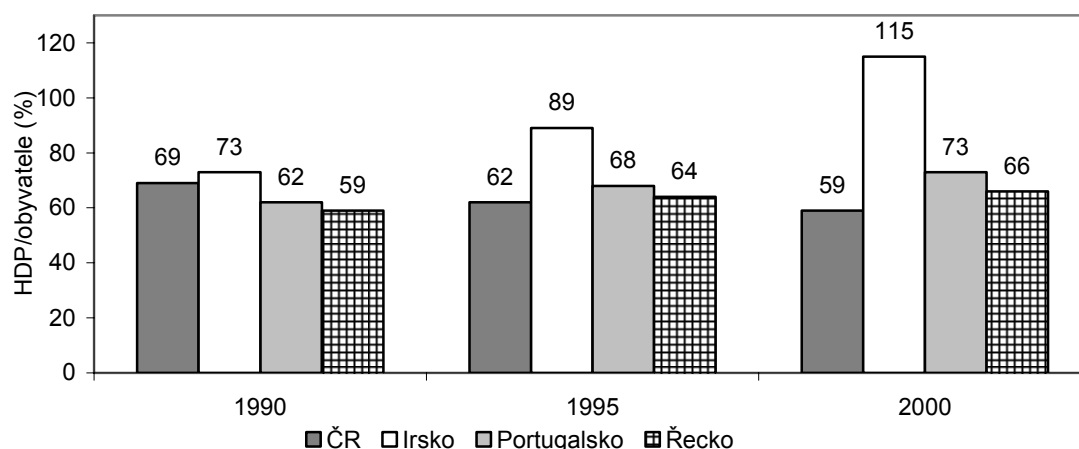
Údaje z citovaných mezinárodních komparací naznačovaly ve výchozím období transformace určitý předstih ČR v úrovni HDP na obyvatele v paritě kupní síly i před ekonomicky nejslabšími zeměmi Evropské unie (Portugalskem a později přistoupeným Řeckem), jakož i nevelkou vzdálenost od tehdy ještě ekonomicky slabého Irsku (viz obrázek 2).⁵

Ekonomika ČR byla více než v jiných zemích středoevropského regionu vystavena nutnosti fundamentální restrukturalizace výroby, neboť byla zatížena jednostrannou orientací výroby na těžký průmysl, sloužící převážně potřebám bývalého společenství zemí RVHP. Ještě obtížnější přechod z východních trhů na trhy západní postihl ekonomiku Slovenska, kde se v období socialistické industrializace budovaly velké nové průmyslové giganty, zaměřené na trhy RVHP, a infrastruktura středních a malých podniků byla málo rozvinutá. Důkladná přestavba výrobní základny po zhroucení východních trhů byla v nástupnických státech bývalého Československa mnohem naléhavější než v Polsku s jeho větším vnitřním trhem nebo v Maďarsku s jeho výraznějším zaměřením na lehký průmysl a služby. Ještě více se odlišovala situace Slovinska, které jako součást bývalé Jugoslávie mělo příznivější výchozí podmínky jak v těsnější propojenosti své výrobní struktury se západními ekonomikami, tak

⁵ Na rozdíl od pramenů z ECP a Eurostatu, založených na běžných cenách a běžných paritách (citovaných pod obrázky 1 a 2), jiné mezinárodní komparace, založené na dlouhodobých historických srovnáních ve stálých mezinárodních dolarech (viz Maddison, 2003), ukazují odlišné relace úrovně HDP p.c. ČR a dalších zemí EU-5 k tržním ekonomikám, a to podstatně nižší.

i v institucionální oblasti. Existující tuhý režim centrálního plánování v bývalém Československu znesnadňoval rovněž potřebné systémové a institucionální změny.

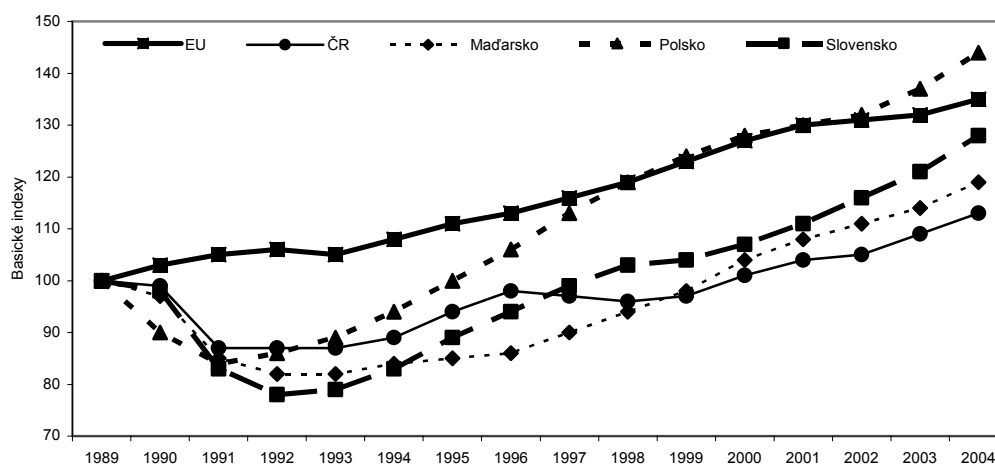
Obrázek 2: HDP na obyvatele v ČR a vybraných zemích EU v letech 1990, 1995 a 2000 (v PPS, EU-15 = 100)¹⁾

¹⁾ Viz poznámka k obrázku 1. Pramen: Auer, Müller (1993); Eurostat (2007b), cit. 5. 3. 2007; FSÚ, ČSÚ a SŠÚ (1992); Schreyer, Koechlin (2002); UN (1999); vlastní výpočty.

Transformační krize počátkem 90. let byla vzhledem k přijaté koncepci přechodu v ČR o něco mírnější než v ostatních zemích regionu (viz obrázek 3).

Obrázek 3: Růst HDP v EU-15 a ve středoevropských tranzitivních zemích v letech 1990–2004 (v % ze stálých cen, 1989=100)

Pramen: CESTAT, CANSTAT, různé ročníky. Eurostat (2007b), cit. 5. 3. 2007.

Avšak řada opatření z 1. poloviny 90. let, usnadňující přechod k tržní ekonomice a zmírňující dopady přizpůsobování, oddalovala radikálnější restrukturalizaci výroby. Nejasné vlastnické vztahy v procesu privatizace při měkkých bankovních úvěrech, z nichž významná část zůstala nesplacena, posilovaly zájem na manipulaci s aktivy (assets stripping) namísto zájmu o dlouhodobý rozvoj podniků. Udržovala se nízká nezaměstnanost na úkor „přezaměstnanosti“ v dříve státních podnicích, která byla odstraňována později než v jiných tranzitivních zemích, až s příchodem zahraničních investorů ve 2. polovině 90. let po změně investičních pobídek. Silné podhodnocení měnového kurzu vytvořilo měnový polštář, který posílil cenovou konkurenceschopnost a usnadnil

přeorientaci vývozu na západní trhy rovněž bez radikálnější restrukturalizace (viz vze-
stup podílu surovin a málo zpracovaných výrobků ve vývozu v daném období).

Nakupené a odkládané problémy vyústily ve 2. polovině 90. let do další recese. V České republice jako v jediné ze středoevropských tranzitivních zemí došlo po první transformační krizi k opětovnému poklesu HDP v letech 1997-1998. S odstupem času se jako jedna z hlavních příčin vleklosti této recese jeví neadekvátní reakce hospodářské politiky, která předávkovala restrikcí domácí poptávky.

Turbulence v 1. dekádě transformace znamenaly ztrátu pozice ČR jak vzhledem k vyspělým zemím EU, tak i v rámci transformujících se zemí. Z členských zemí EU se vysoce vpřed posunulo Irsko a rovněž Portugalsko a Řecko úroveň ČR výrazně předstihly. Z transformujících se zemí ve druhé polovině 90. let převýšilo ekonomickou úroveň ČR Slovinsko a předstih ČR před ostatními zeměmi regionu se výrazně snížil.

Urychlení konvergence v současné dekádě

Ke změně v postupu konvergence došlo až od přelomu dekády. Mezi roky 2000 a 2005 patřila ČR v rámci středoevropského regionu k zemím s rychlým postupem konvergence. HDP na obyvatele v PPS se v tomto období v poměru k EU-15 zvýšil z 59 % na 68 % a k EU-25 ze 65 % na 74 %, tj. o 9 p.b. V tomto časovém úseku se zpomalilo zužování mezery v ekonomické úrovni v Polsku. V zemích Pobaltí, které vycházely z nízké ekonomické úrovně, byl proces dohánění nejrychlejší. Z kohezních zemí znamenalo velký pokrok Řecko. Naopak v Portugalsku došlo k procesu divergence, jehož příčiny rozebíráme v další kapitole (viz tabulka 1).

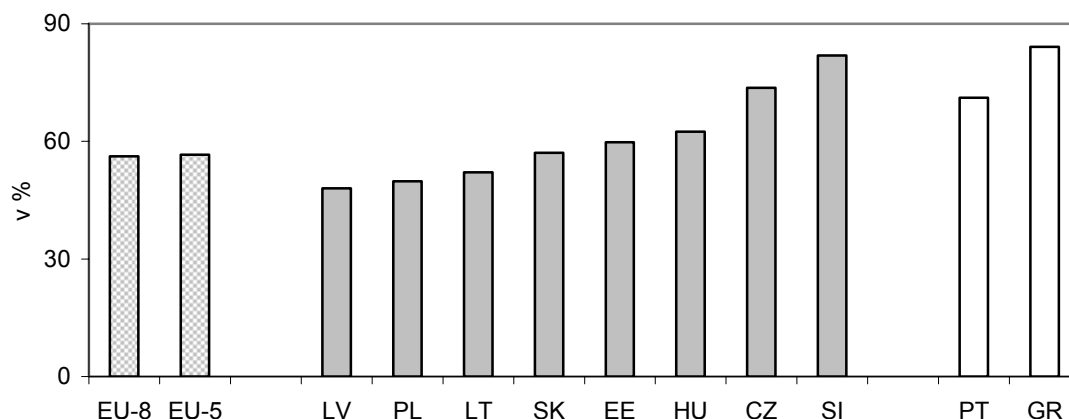
Tabulka 1: HDP na obyvatele v PPS v EU-8 a kohezních zemích

	EU-15 = 100			EU-25 = 100		
	2000	2005	Rozdíl v p.b.	2000	2005	Rozdíl v p.b.
Česká republika	59	68	9	65	74	9
Maďarsko	49	58	9	54	63	9
Polsko	43	46	3	47	50	3
Slovensko	43	53	10	47	57	10
Slovinsko	66	76	9	73	82	9
Estonsko	38	55	17	42	60	18
Litva	35	48	14	38	52	14
Lotyšsko	32	44	12	35	48	13
Portugalsko	73	66 ¹⁾	-7 ¹⁾	80	71 ¹⁾	-9 ¹⁾
Řecko	66	78	11	73	84	11
Španělsko	84	91	7	92	98	6

¹⁾ Zlom v časové řadě. Pramen: Eurostat, 2007b, cit. 10. 1. 2007.

Urychlení konvergenčního procesu v současné dekádě umožnilo české ekonomice návrat na pozici, kterou v evropském měřítku v minulosti zaujímal a má k tomu historicky dané předpoklady. V žebříčku zemí EU-25 podle úrovně HDP na obyvatele se ČR posunula do střední třetiny zemí před Portugalsko a Maltu a nachází se výrazně nad ostatními postkomunistickými členskými zeměmi s výjimkou Slovinska (viz obrázek 4).

Obrázek 4: HDP na obyvatele v PPS v EU-8 a kohezních zemích, rok 2005 (EU = 100)

Poznámka: PPS = purchasing power standard je jednotka parity kupní síly na bázi EUR, vypočtená z průměrných cen v zemích EU-25 (pro celkový HDP). EU-5 a EU-8 jsou vážené průměry. Pramen: EUROSTAT, 2007a, cit. 10. 1. 2007, vlastní úpravy.

V roce 2006 činila ekonomická úroveň podle předběžných odhadů v ČR 76 %, na Slovensku 59 % a v Maďarsku 64 % průměru EU-25. Ještě podstatně nižší pozici zaujímá Polsko, které bylo v posledních letech předstíženo i zeměmi Pobaltí, a v roce 2006 zde byla zaznamenána nejnižší ekonomická úroveň ze všech nových členských zemí (zhruba 51 % v relaci k EU-25). Od 1. 1. 2007 se Unie znovu rozšířila o Bulharsko a Rumunsko. Obě tyto nově přistupující země mají ekonomickou úroveň ve srovnání se zeměmi současné Unie jen o něco více než třetinovou. Charakter jejich procesu dohánění nemá v dosavadní historii Unie obdobu. Lze však očekávat, že přímá účast mezi členy EU-27 jejich ekonomický růst významně povzbudí.

Trvajícím předstih Slovinska, které je v rámci zemí EU-5 ekonomicky nejvyspělejší zemí, souvisí mimo jiné s faktem, že zde byl proces dohánění usnadněn těsnějšími ekonomickými kontakty s vyspělým světem již v období bývalé Jugoslávie a méně tuhým režimem centrálního plánování. Restrukturalizace výroby a přeorientace na jiné trhy zde nebyla tak náročná jako v nástupnických státech bývalého Československa. Rovněž průběh transformace měl zde svá specifika a neprodělával tak bouřlivé výkyvy jako v ostatních postkomunistických zemích (například volný pohyb kapitálu zde byl připuštěn mnohem později, privatizace probíhala povlovněji atd.).

Při zachování dosavadního rychlého postupu reálné konvergence lze předpokládat, že ekonomická úroveň ČR se může v dohledné době přiblížit k úrovni Slovinska a Řecka. Podle podzimní předpovědi Ekonomické komise (ECFIN) z roku 2006 dosáhne do roku 2008 ekonomická úroveň ČR 80 % úrovně v relaci k EU-25. Vyrovnání v HDP na obyvatele s průměrem zemí EU-25 do roku 2013, které se proklamovalo jako hlavní cíl ve Strategii hospodářského rozvoje z roku 2005 (viz Vláda ČR 2005) však představuje příliš ambiciózní úkol, jehož dosažení není pravděpodobné. Zúžení mezery v ekonomické úrovni vůči EU-25 mezi roky 2005 a 2013 může v příznivých podmínkách činit kolem 15 p.b., což znamená dosažení relace k EU-25 v koncovém roce mírně pod 90 % (analogického poměru dosáhlo Španělsko koncem 90. let).

Faktory akcelerace růstu v letech 2005-2006

Hospodářský růst se v prvních letech současné dekády začal postupně rozbíhat s tempy růstu HDP v ročním průměru mírně pod 4 %. Po vstupu do EU tempa růstu HDP v reálném vyjádření akcelerovala v letech 2005 a 2006 až k robustním hodnotám kolem 6 %. Předstih před průměrnými tempy růstu v EU-25 se zvýšil na 3 až 4 p.b. a dohánění ekonomické úrovně vyspělých zemí se výrazně zrychlilo. Tato nadprůměrně rychlá tempa růstu v evropském měřítku byla určitým překvapením. Nebyla očekávána v předchozích prognózách ani domácími, ani zahraničními a mezinárodními institucemi. Rozhodující domácí instituce, utvářející měnovou a fiskální politiku, očekávaly ještě počátkem roku 2005 růst HDP v běžném i následujícím roce jen kolem 4 %, tj. více než o 2 p.b. nižší.⁶ Podobného podcenění se dopouštěly i autoritativní mezinárodní instituce.⁷ Někteří domácí ekonomové byli vykazovanými robustními tempy natolik zaskočení, že je dokonce označovali za pouhou „statistickou fikci“ (viz Kohout, 2006).

Výrazné podcenění krátkodobých předpovědí na běžný a následující rok ukazuje, jak obtížné je v dynamicky se vyvíjejících ekonomikách, které procházejí fundamentální restrukturalizací, odhadovat růst i pro nejbližší období. Osvědčené metody, přebírané ze stabilizovaných vyspělých ekonomik, se v takovéto situaci míjejí účinkem, neboť neberou v úvahu mimořádné (transformační) faktory a nedokáží odhadnout bod obratu. Setrvačně se tak prodlužuje existující trend, ovlivněný mimořádnou recesí koncem 90. let, která nebyla klasickým cyklickým výkyvem, ale reakcí na odkládané a nedokonale řešené transformační problémy.

Mechanické přenášení minulých trendů do vzdálenější budoucnosti, aniž by byly objasněny jejich příčiny a zkoumána jejich trvalost či dočasnost, nepřináší věrohodné výsledky. Například v teoretické studii, zpracované v CESES, UK (viz Slavík, 2007) se z pomalého vývoje ekonomické úrovně v ČR v 90. letech vyvozuje závěr, že všechny nové členské země včetně Bulharska doženou ekonomickou úroveň původních členských zemí EU-15 dříve než ČR. Na rozdíl od toho úvahy Vídeňského ústavu srovnávacích ekonomických studií (WIIW), opřené o konkrétní rozbor a respektující rozdíly ve výchozí úrovni, prognózuji diametrálně odlišné výsledky. Relaci ekonomické úrovně ČR k EU-25 v roce 2015 odhadují ve výši přes 90 %, zatímco pro Bulharsko počítají pouze s úrovní mírně nad 40 %.⁸ Tato studie představuje opačný pól, neboť počítá s udržení současného předstihu v tempech ekonomického růstu v dohánějících ekonomikách vůči EU-25, který se pohybuje blízko 3 p.b. S rostoucí ekonomickou úrovní se však pravděpodobně bude – ceteris paribus – předstih v růstu vůči vyspělým zemím snižovat, jak odpovídá předpokladům neoklasických modelů. Lze tedy očekávat, že realisticky odhadnutá ekonomická úroveň ČR a Bulharska v relaci k EU se bude nacházet někde mezi uváděnými krajními póly, blíže však k prognóze WIIW.

Ve střednědobém časovém horizontu předpokládají prognózy domácích i mezinárodních institucí (Ministerstvo financí ČR, ČNB, Ekonomická komise EU, OECD, Mezinárodní měnový fond) udržení nadprůměrných temp růstu HDP mezi 4,5 až 5 %

⁶ V Makroekonomické predikci z ledna 2005 předpokládalo Ministerstvo financí ČR růst HDP pro běžný rok ve výši 3,8 %, v červnu 2005 zvýšilo svůj předpoklad na 4,0 % pro roky 2005 i 2006. Podobně ČNB ve Zprávě o inflaci z ledna 2005 očekávala růst HDP v letech 2005 i 2006 jen kolem 4 % (MF 2005a, MF 2005b, s. 19, ČNB, 2005).

⁷ Ve studii OECD „Going for Growth“ z února 2006 se uvádí, že „...Růst HDP na obyvatele nebyl v posledních letech v České republice dostatečně vysoký, aby umožnil významné dohánění v úrovni důchodu ...“ (s. 26).

⁸ Viz Gligorov, Podkaminer, 2007.

i v nejbližších letech. Tyto předpovědi se jeví jako dosažitelné a realistické. Nicméně lze připomenout výše uvedenou zkušenost, že v období dynamických změn mohou být předpovědi zatíženy určitou setrvačností.

Určitou korekci předpovědí, tentokrát však spíše opačným směrem, nelze proto vyloučit ani pro roky následující. Jedním ze signálů je složení přírůstků HDP, ke kterým přispěly některé neopakovatelné okolnosti. V roce 2005 to bylo urychlení růstu vývozu, ovlivněné mimo jiné náběhem kumulovaných nových kapacit, zejména v automobilovém průmyslu. Zvýšení salda zahraničního obchodu představovalo v tomto roce až 4 % HDP, což není dlouhodobě udržitelné. V roce 2006 se hlavním nositelem robustních temp stalo zvyšování domácí poptávky, současně však došlo k poměrně velkému přírůstku zásob (zvýšení jejich přírůstku se odhaduje mezi 1 až 2 % HDP). Po vyloučení uváděných mimořádných vlivů by se růst HDP snížil na hodnotu mezi 4 až 4,5 %. Nicméně, i takovéto tempo výrazně přesahuje průměr EU, kde by v prognózách očekávané široce založené oživení mělo zvednout růst HDP na 2 až 3 % (v letech 2001 až 2005 se pohyboval jen mezi 1 a 2 %).

Pro úvahy o budoucí strategii a snahy o udržení existující dynamiky je žádoucí pokus o střizlivé hodnocení toho, co současnému ekonomickému růstu pomohlo a co jej naopak v minulosti brzdilo. V časové řadě došlo ke zrychlení všech relevantních ukazatelů v letech 2003-2006, tj. bezprostředně před a po vstupu do EU. Tato časová souvislost není náhodná, její kořeny je však nutno hledat v delší minulosti.

Zakotvení ve společném trhu EU a s ním spojené získání statutu stabilizované evropské země vyřešilo dlouhodobý problém české ekonomiky, spojený s dezintegrací vnějších trhů. Řešení se hledalo v podbízení nízkým měnovým kurzem, v nízkých cenách a nízkých mzdách, neodpovídajících stupni ekonomického rozvoje země. Teprve masový příliv zahraničního kapitálu pomohl při nedostatku vnitřních zdrojů přeorientovat výrobu v souladu se změněným zaměřením vnější poptávky. Zvýšení přílivu investic do velké míry souvisí s přípravou na vstup do EU, který zvýšil atraktivitu a spolehlivost země v očích zahraničních investorů a umožnil jim výhodně pronikat z české základny na trhy EU i třetích zemí. Také přirozenou komparativní výhodu české ekonomiky, spočívající v její geografické poloze ve střední Evropě, poblíž vyspělých zemí EU, bylo možno v nových podmínkách lépe zhodnotit. Soustředění logistických firem a nebývalý vzestup „krabicového obchodu“ svědčí o tom, že ČR v poslední době stále více „prodává“ svou strategickou polohu.

Příisun zahraničního kapitálu vyžadoval přizpůsobení investičních pobídek, které byly až do roku 1998 méně příznivé než v okolních zemích. Zvýšení přímých zahraničních investic vrcholilo v letech 1999 a 2002, kdy celkový příliv dosahoval při velkém podílu privatizačních akcí až ke 12 % HDP. Při veškeré rozporuplnosti tohoto procesu, který se někdy křížil se zájmy drobných a středních domácích podnikatelů, to byl při nedostatku domácího volného kapitálu proces nezbytný. V současnosti podniky pod zahraniční kontrolou zaměstnávají více než třetinu pracovníků a dosahují zhruba poloviny přidané hodnoty v nefinančním sektoru.

Není proto náhodou, že právě česká a slovenská ekonomika nebývala zrychlily v posledních letech tempa růstu. Obtíže restrukturalizace zde byly větší než v ostatních postkomunistických tranzitivních zemích. Jejich překonání navrací obě ekonomiky bývalého Československa na mezinárodní pozici, kterou podle své ekonomické vyspělosti již dříve zaujímaly. Velkou roli přitom hraje využití kvalitativních faktorů konkurence-

schopnosti, které více odpovídá stupni ekonomického rozvoje země. Řada indicií svědčí o tom, že v tomto směru stále ještě existují velké rezervy.

3.2 Faktory konvergence – tempa růstu HDP a vývoj směnných relací

Tempa růstu HDP vs. rychlost reálné konvergence

Tempa růstu HDP na obyvatele ve stálých cenách byla v ČR v letech 2001-2005 o 2,4 p.b. nad průměrem zemí Unie (v ČR v ročním průměru 3,7 %, v EU-25 jen 1,3 %). Po zrychlení růstu v ČR v letech 2005 a 2006 činilo převýšení temp růstu v ČR již 3 až 4 p.b. Ve srovnání s ostatními zeměmi středoevropské pětky patřila tempa růstu v první polovině dekády k průměrným – Maďarsko i Slovensko měly tempa rychlejší, Slovinsko a Polsko pomalejší. Přibližování k průměrné úrovni zemí EU však bylo v ČR stejně rychlé jako v Maďarsku a téměř stejně rychlé jako na Slovensku (viz tabulka 2). Z kohezních zemí se nejrychleji přibližovalo k úrovni EU-25 Řecko.

Vzniká otázka, čím vším je ovlivněno zužování mezery v ekonomické úrovni. Dynamiku reálné konvergence nelze posuzovat pouze na základě předstihu v tempech růstu HDP na obyvatele ve stálých (domácích) cenách, i když tento činitel je rozhodující. Působí zde též další faktory, které se prosazují souběžně. V České republice probíhá přibližování ekonomické úrovně k průměrné úrovni zemí EU-25 výrazně rychleji, než odrážejí tempa růstu HDP na obyvatele. Naopak v Maďarsku a na Slovensku rychlost reálné konvergence za vykazovaným předstihem v tempech růstu HDP zaostává.

Ekonomická úroveň je při mezinárodních srovnáních měřena HDP na obyvatele v paritě kupní síly, aby byly vyloučeny rozdíly v cenových úrovních jednotlivých zemí. V paritě kupní síly se odráží jak růst fyzického objemu produkce zboží a služeb v domácí ekonomice, tak i efektivnost zahraničně obchodní směny. Na rozdíl od toho ukazatel HDP ve stálých (domácích) cenách vývoj směnných relací nepostihuje. Změny docilovaných cen při exportu a změny placených cen při dovozu jsou při přepočtu do stálých cen vylučovány. Jejich pohyby však významně ovlivňují reálný důchod a mezinárodní pozici země v malých otevřených ekonomikách.

Tabulka 2: Tempa růstu HDP na obyvatele a rychlost konvergence v EU-5 a kohezních zemích

	Průměrná roční tempa růstu HDP/obyv. 2001–2005 (v %)	Index směnných relací 2005/2000	Přiblížení k EU mezi roky 2000 a 2005 v p.b. ¹⁾
Česká republika	3,7	105	9
Maďarsko	4,6	100	9
Polsko	3,1	103	3
Slovensko	4,5	99	10
Slovinsko	3,3	101	9
Portugalsko	0,0	100	-9 ²⁾
Řecko	4,1	106	11
Španělsko	1,7	106	6

¹⁾ Měřeno HDP na obyvatele v PPS v relaci k EU-25. ²⁾ V Portugalsku došlo k přerušení časové řady při vykazování HDP p.c. v PPS, takže celý uváděný rozdíl ve vykazovaných údajích nelze přičítat k reálnému propadu. Nicméně i ve srovnatelných údajích je mezi roky 2003 a 2006 zaznamenán propad ve výši 3 p.b. Pramen: EUROSTAT (2007b), cit. 12. 1. 2007, ECFIN (2007a), vlastní propočet.

Kromě předstihu v tempech růstu HDP a vývoje směnných relací je nutno brát v úvahu též výchozí úroveň v relaci k referenčním zemím. Jednobodový předstih v tempech růstu HDP na obyvatele ve Slovinsku přiblíží tuto zemi k úrovni EU-25 o 0,8 p.b., za-

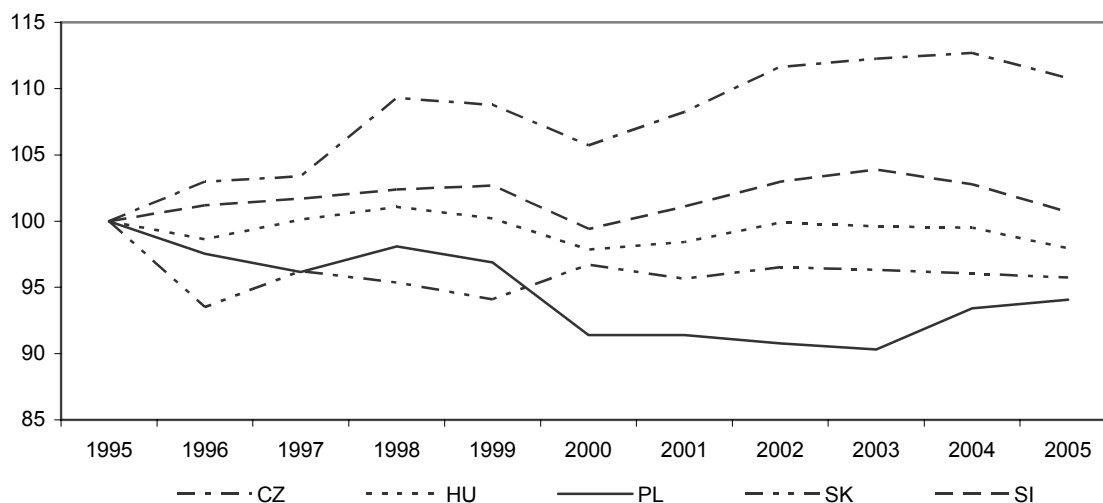
tímco v Polsku, Lotyšsku nebo Litvě stejný předstih znamená přiblížení pouze o 0,5 p.b., na Slovensku a v Maďarsku o 0,6 p.b. a v ČR o 0,7 až 0,8 p.b.

Vývoj směnných relací

Vývoj směnných relací (terms of trade, T/T) je odrazem kvalitativních změn v ekonomice. Když daná ekonomika dokáže lépe zhodnocovat své zboží a služby při obchodování se zahraničím, směnné relace vykazují vzestup (ceny vývozu rostou rychleji než ceny dovozu). Když dochází k cenovému podbízení, směnné relace klesají. Ve druhém případě dochází k nenávratným ztrátám, které lze považovat za „vyhazování“ zdrojů do zahraničí. Při poklesu směnných relací může HDP vykazovat rychlý růst, avšak vývoj spotřeby a investic v dané zemi zůstává pomalý. Příspěvek k růstu HDP pramenící z čistého vývozu je kalkulován v cenách, za které realizace neprobíhá. Vykazované tempo růstu je tedy zčásti fiktivní.

Dlouhodobě příznivý vývoj směnných relací při obchodování se světem je charakteristickým rysem české ekonomiky. V poslední dekádě rostly ceny vývozu zboží a služeb výrazně rychleji než ceny dovozu. T/T se v roce 2005 ve srovnání s rokem 1995 zvýšily o 10,8 %, což byl nejpříznivější vývoj v rámci zemí EU-25 s výjimkou Litvy. Naopak v Polsku a na Slovensku byl jejich vývoj nepříznivý, neboť za uvedenou dekádu poklesly o 5,9 %, resp. o 4,3 %. V Maďarsku poklesly o 2,1 % a ve Slovinsku víceméně stagnovaly (viz obrázek 5). V posledním sledovaném pětiletí se T/T mírně zhoršily na Slovensku, stagnovaly v Maďarsku a výrazně se zlepšily v České republice, z kohezních zemí pak ve Španělsku a Řecku (viz tabulka 2).

Obrázek 5: Vývoj směnných relací zboží a služeb ve vybraných zemích EU (1995 = 100)¹⁾

¹⁾ Podle deflátoru dovozu a vývozu z národních účtů. Pramen: ECFIN (2006a), s. 84-85.

Dlouhodobá tendence ve vývoji směnných relací má z velké části endogenní charakter – pokud ovšem nejde o výraz trvalejšího přerozdělování mezi zeměmi se zdroji surovin a zeměmi zpracovatelskými, které se týká celých skupin zemí. Ve zlepšování směnných relací se projevují kvalitativní změny v uplatnění produkce dané země na světovém trhu. Jestliže se dlouhodobě zlepšuje pozice země v obchodování se světem, pak tento fakt zvyšuje její reálný důchod nad rámec, vymezený růstem objemu celkového produktu.

Krátkodobé výkyvy směnných relací jsou obvykle spojeny s kolísáním cen základních světových surovin (zejména ropy). Tyto pohyby jsou pro odběratelské země, především

pro ekonomiky menšího rozměru, exogenní veličinou. Česká ekonomika je velmi citlivá na jednorázové výkyvy směnných relací v krátkodobém časovém horizontu. V některých letech mají změny T/T větší vliv na tvorbu reálného důchodu než přírůstek HDP ve stálých cenách. Například v roce 1998 došlo sice k poklesu HDP o 0,8 %, avšak tento úbytek byl vysoce převážen přínosem zlepšených směnných relací ve výši 3,4 % HDP. Naopak v roce 2000 byl vykázán poměrně vysoký přírůstek HDP ve výši 3,6 %, avšak nepříznivý vývoj T/T snížil zdroje o 1,8 % HDP, takže v úhrnu byl přírůstek reálného důchodu nižší než v roce nejhlubšího poklesu (1998). V roce 2002 byl přínos T/T ve výši 2,2 % HDP větší než přírůstek HDP, který dosáhl pouze 1,9 %. V roce 2005 zhoršení T/T představovalo 1,4 % HDP (viz tabulka 3). V 1. až 3. čtvrtletí 2006 činily ztráty ze zhoršení T/T 1,1 % HDP (reálný hrubý domácí důchod se zvýšil o 5,0 % při růstu HDP o 6,1 %).

Tabulka 3: Tempa růstu HDP, reálného hrubého domácího důchodu (RHDD) a vliv změn směnných relací (T/T) v letech 1996–2005

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
<i>Tempa růstu</i> ¹⁾										
HDP v %	4,0	-0,7	-0,8	1,3	3,6	2,5	1,9	3,6	4,2	6,1
RHDD v %	5,7	-0,5	2,6	1,0	1,8	4,1	4,1	3,9	4,5	4,7
Rozdíl v p. b.	1,7	0,2	3,4	-0,3	-1,8	1,6	2,2	0,3	0,3	-1,4
<i>Změna T/T (mld. Kč)</i> ²⁾	25	3	61	-6	-38	37	51	8	8	-37

¹⁾ Ve stálých cenách, konstruovaných metodou řetězení, tj. ukazatel HDP a RHDD běžného roku v cenách předchozího roku je vztahován ke stejnému ukazateli předchozího roku v běžných cenách. ²⁾ Zisky ze směnných relací (+), ztráty (-) v cenách předchozího roku. Pramen: ČSÚ, Národní účty, cit. 12. 1. 2007, vlastní propočty.

V absolutním vyjádření byl příznivý dopad směnných relací nejvýraznější v roce 1998, kdy dosáhl 61 mld. Kč.⁹ Negativní dopad ve výši 38 mld. Kč v roce 2000, daný vysokým růstem dovozních cen ropy a plynu i dalších surovin, byl vyrovnán téměř stejně vysokým přínosem v roce následujícím. Pokračující příznivý vývoj směnných relací v roce 2002 přispěl k růstu reálného důchodu o 51 mld. Kč. Výrazně nepříznivý byl vliv směnných relací v roce 2005, kdy ztráty z poklesu směnných relací dosáhly 36 mld. Kč a pohltily 1,3 p.b. z celkového přírůstku HDP. Tak velké změny reálného důchodu nelze při analýze ignorovat. Analytici se při predikcích vývoje HDP přou o každou desetinu tempa růstu. Avšak změny směnných relací, které mají daleko významnější vliv na reálný důchod, stále zůstávají stranou pozornosti. Nedoceněna zůstává přitom zpětná vazba změn směnných relací na vývoj domácí poptávky (spotřeby a investic), jejíž kolísání s určitým časovým zpožděním vede ke změně tempa růstu HDP.

Jednorázové ztráty ze směnných relací představují de facto přerozdělení zdrojů od zemí dovážejících energetické suroviny k zemím exportujícím a jsou nevratné. Jde o vnější vliv, který malé otevřené ekonomiky nemohou ovlivnit. Se vzniklými ztrátami, snižujícími reálný důchod a tím i budoucí domácí poptávku, je však nutno počítat v odhadech budoucího ekonomického růstu. Dopad prudce zvýšených cen ropy a plynu na zpomalení ekonomického růstu se týká všech dovážejících zemí. Je tím větší, čím vyšší je energetická náročnost dané země při závislosti na dovozu zmíněných surovin.

⁹ Absolutní objemy přínosů a ztrát ze změn směnných relací jsou kalkulovány vždy v cenách předchozího roku, proto nejsou mezi jednotlivými lety plně srovnatelné. Při nízké míře inflace v ČR je však hrubé srovnání možné.

Existují různé modely, které se pokoušejí tento vliv změřit. Například Mezinárodní měnový fond pracuje s modelem zvaným MULTIMOD. Pro země eurozóny je v Generálním ředitelství pro hospodářské a finanční záležitosti Evropské komise zpracován speciální model QUEST. Podle simulací s tímto modelem déle trvající zvýšení cen ropy o 25 % (ze základu 48 USD za barel), které s časovým zpožděním vede i ke zvýšení cen zemního plynu, sníží v prvním následujícím roce tempo růstu HDP v eurozóně o 0,3 procentního bodu a v dalším roce se dopad zmírní na 0,2 procentního bodu. Míra inflace se přitom v obou následujících letech po cenovém šoku zvýší asi o 0,25 procentního bodu.

Energetická náročnost české ekonomiky je výrazně vyšší než v eurozóně a značná je i závislost na dovozu ropy a plynu. Tyto nepříznivé jednorázové dopady nelze v krátkém období ovlivnit. V delším časovém horizontu se nabízí řešení ve snížení celkové energetické náročnosti a náročnosti na uváděné klíčové suroviny pak zvláště. Zpomalení růstu domácí poptávky bude nutně působit na vývoj HDP v navazujících cyklech jako výrazný brzdící faktor. Ekonomické analýzy, pohybující se jen v okruhu standardních ukazatelů, tento jev nezaznamenávají. S dopadem zhoršených směnných relací je však nutno počítat při rozdělování zdrojů a přizpůsobovat nároky na veřejné výdaje i růst mezd změněným podmínkám v mezinárodní směně. Například mzdová vyjednávání by se měla v zemích s vysokým podílem zahraničního obchodu řídit spíše ukazateli odvozenými z reálného hrubého domácího důchodu než z HDP.

3.3 Vývoj reálného důchodu – výstižnější měřítko konvergence

Ukazatel HDP nepodává úplný obraz o celkových výsledcích ekonomiky, neboť z něho jsou změny směnných relací při přepočtu do stálých cen vyloučeny. Věrnějším odrazem postupu ekonomické konvergence, zejména pro malé otevřené ekonomiky, je vývoj reálného hrubého domácího (resp. národního) důchodu (viz box 2). Tento ukazatel je vykazován ve statistice národních účtů většiny ekonomicky vyspělých zemí (včetně statistiky české jako jedné z prvních v rámci nových členských zemí EU). Jeho využívání v analýzách je však zatím velmi omezené, neboť analytici s ním nejsou dostatečně seznámeni.¹⁰

V České republice je vliv změn směnných relací na postup reálné konvergence velmi silný (ještě silnější než ve Švýcarsku, uváděném v boxu 2 jako příklad země, která alternativní ukazatel mezi jinými vyvinula). RHDD zde roste dlouhodobě o 0,6 procentního bodu rychleji než HDP. V období 1996–2005 činilo průměrné roční tempo růstu RHDD 3,2 %, zatímco HDP se zvyšoval pouze o 2,6 % ročně. V letech 2001–2005 při průměrném ročním růstu RHDD o 4,3 % se HDP zvyšoval pouze o 3,6 % a rozdíl ve prospěch RHDD činil 0,7 p.b. (viz tabulka 4).

Tabulka 4: Tempa růstu RHDD a HDP v ČR v letech 1996–2005 v % (roční průměry ze stálých cen předchozího roku)

	1996-2000	2001-2005	1996-2005
RHDD	2,1	4,3	3,2
HDP	1,5	3,6	2,6
Rozdíl v p.b.	0,6	0,7	0,6

Pramen: ČSÚ, Národní účty, cit. 12. 1. 2007, vlastní úpravy.

¹⁰ OECD ukazatel RHDD publikuje, údaje však nejsou vyplněny za všechny země (OECD, 2005b). Podobně je tomu v databázi Eurostatu. Běžně není zatím zveřejňován všemi národními statistickými úřady. Vztah HDP a reálného důchodu je blíže osvětlen ve studiích autorů z CES VŠEM (viz Spěváček 2005; Vintrová, 2005a, 2005b; Vintrová, Žďárek, 2006).

Box 2: Hrubý domácí produkt (HDP) versus reálný hrubý domácí důchod (RHDD)

Ukazatel HDP ve stálých domácích cenách vychází z principu „co by bylo, kdyby se neměnily ani vnitřní, ani zahraniční ceny“. Změny směnných relací v obchodování se světem neodráží, ačkoliv ty reálně zvyšují nebo snižují důchod, který je k dispozici v dané zemi pro spotřebu a investice.

Směnné relace (Terms of Trade, T/T) zachycují poměr indexů vývozních a dovozních cen a vyjadřují tak úspěšnost země při obchodování se zahraničím. Jejich krátkodobé výkyvy jsou obvykle spojeny s kolísáním cen hlavních světových surovin (zejména ropy). Tyto pohyby jsou pro odběratelské země exogenní veličinou. Dlouhodobá tendence ve vývoji směnných relací má z velké části endogenní charakter. Jestliže se dlouhodobě zlepšuje pozice jednotlivé země v obchodování se světem, pak tento fakt zvyšuje její reálný důchod nad rámec vymezený růstem objemu celkového produktu.

Vyjádření vlivu směnných relací na souhrnné ukazatele ekonomické aktivity bylo známo ve statistice USA od počátku 80. let. Bureau of Economic Analysis publikuje tzv. „Command-basis GNP“, zahrnující změny T/T (viz Denison, 1981). MMF je tento ukazatel znám několik desetiletí, v běžných analýzách však není k hodnocení jednotlivých zemí využíván. Z evropských ekonomicky vyspělých zemí se dlouhodobou tendencí příznivého vývoje směnných relací vyznačuje především Švýcarsko, které při měření ekonomického růstu tradičním ukazatelem HDP vykazuje velmi pomalá tempa růstu. K výstižnějšímu vyjádření celkových hospodářských výsledků země se zde již delší dobu z iniciativy centrální banky používá ukazatel tzv. „reálného“ HDP. Autor U. Kohli navrhl konstrukci tohoto ukazatele na základě produkčních funkcí.¹¹ Ve zjednodušeném vyjádření lze „reálný“ HDP (dále $GDPV$) kalkulovat podle vzorce

$$GDPV = TDDV + XGSV \cdot (PXGS/PMGS) - MGSV, \quad (1)$$

kde $TDDV$ je reálná domácí poptávka, $XGSV$ a $MGSV$ jsou objemy dovozu a vývozu (ve stálých cenách) a $PXGS$ a $PMGS$ jsou deflátoři dovozu a vývozu. $GDPV$ ukazuje v dlouhodobé časové řadě tempa růstu ve Švýcarsku zhruba o půl p. b. vyšší než klasický HDP.¹² Vliv T/T je zde přiřazen k charakteristice vývozu s odůvodněním, že při zlepšení či zhoršení směnných relací se zahraničím je nutno ze země vyvézt menší či větší objem reálného produktu (a tak posílit či oslabit zdroje pro krytí domácí poptávky).

V metodice národních účtů byly v 90. letech vyvinuty komplexní ukazatele, zahrnující vliv změn T/T . Od revize metodiky obě soustavy účtů SNA 93 i ESA 95 znají a využívají **ukazatel reálného hrubého domácího důchodu – RHDD**. Vzorec pro výpočet přínosu či ztráty ze změn směnných relací T (trading gains and trading losses) má v národních účtech (ESA 95) následující tvar

$$T = (X - M)/P - (X/P_X - M/P_M), \quad (2)$$

kde X je vývoz zboží a služeb, M dovoz zboží a služeb, P_X cenový deflátor vývozu, P_M cenový deflátor dovozu a P průměrný cenový deflátor běžného salda vývozu a dovozu.¹³

Saldo výkonové bilance, korigované o změnu cen ve vývozu i dovozu proti výchozímu období (viz výrazy ve druhé závorce výše uvedeného vzorce), se porovnává se saldem v běžných cenách, upraveným o deflátor salda.¹⁴ Rozdíl takto upravených sald představuje celkový vliv změn T/T , přiřítávaný k HDP ve srovnatelném ocenění (při metodě řetězení jde o ceny předchozího roku).

$$RHDD = HDP + T. \quad (3)$$

Ukazatel $RHDD$ se ve své podstatě shoduje s výše uváděným $GDPV$. Odlišnost je pouze v tom, že zatímco při konstrukci $GDPV$ je celkový vliv T/T přiřazen k vývozu, v národních účtech se kalkuluje zvláště vývoz a zvláště dovoz v cenách předchozího roku a rozdíl takto zjištěného salda proti saldu v b. c. (upravenému o průměrný deflátor) se přičítá k HDP. Při bilanci zahraničního obchodu blízké k vyváženosti poskytují oba postupy téměř shodné výsledky.

¹¹ Výraz „reálný“ zde neznámá vyjádření ve stálých cenách, ale produkt, který má země skutečně k dispozici (viz Kohli, 2004).

¹² Propočít je citován podle „OECD Economic Surveys 2003–2004“, část Switzerland, Box 1 – Command GDP: a real income indicator (OECD, 2005c).

¹³ Deflátor salda P (první člen vzorce po pravé straně rovnice) se obvykle získává jako průměr deflátoru dovozu a vývozu.

¹⁴ Všechny vzorce se vztahují k metodě řetězení při přepočtu do srovnatelných cen, která je založena na průměrných cenách předchozího roku (tj. ukazatel běžného roku v průměrných cenách předchozího roku se vztahuje k ukazateli předchozího roku v běžných cenách).

Při příznivém vývoji směnných relací se domácí poptávka - spotřeba a investice - mohou vyvíjet rychleji než tvorba HDP, aniž by byla narušována vnější ekonomická rovnováha. To je situace české ekonomiky, kde klíčové složky domácího užití – spotřeba domácností a tvorba fixního kapitálu – se ve zkoumaném období 1996–2005 zvyšovaly v ročním průměru o 0,7 p. b. rychleji než HDP.

Díky příznivému vývoji T/T se při předstihu růstu domácího užití před tvorbou HDP vnější ekonomická rovnováha nezhoršovala. Naopak v období 2001–2005 se deficit výkonové bilance (salda zahraničního obchodu za zboží a služby) v běžných cenách výrazně snižoval a v roce 2005 byl v ČR jako v jediné z postkomunistických nových členských zemí zaznamenán přebytek ve výši 57 mld. Kč, tj. 1,9 % HDP. Tento vývoj pokračoval v roce 2006, kdy za 1. až 3. čtvrtletí dosáhlo kladné saldo 50 mld. Kč, tj. 2,1 % HDP.

RHDD v zemích středoevropské pětky

V ostatních nových členských zemích střední Evropy je vývoj směnných relací, a tedy i jejich vliv na reálný důchod odlišný. Ukazatel RHDD národní statistické úřady zemí EU-5 s výjimkou české statistiky běžně nepublikují, lze je však propočíst podle výše uvedené rovnice ESA 95 na základě statistiky národních účtů, publikovaných Eurostatem (viz též OECD 2005b). Jako ukazatel konvergence použijeme RHDD *v propočtu na obyvatele*. Tempa růstu tohoto ukazatele se mírně liší od temp růstu celkového RHDD vzhledem k rozdílnému vývoji počtu obyvatelstva, který se v některých zemích snižuje, v jiných naopak roste.¹⁵

Rozdíl mezi ukazateli HDP a RHDD má ve srovnání s Českou republikou v ostatních zemích EU-5 menší intenzitu a někde i opačný směr (viz tabulka 5). Obraz ekonomické dynamiky, vycházející z ukazatele RHDD, je v mezinárodním srovnání odlišný od obvyklých představ, založených na vývoji HDP ve stálých cenách. Česká republika byla až donedávna běžně prezentována jako země s relativně pomalou dynamikou ekonomického růstu v rámci EU-5. Dlouhodobé zlepšování směnných relací, zachycené ukazatelem RHDD však způsobilo, že v období 2001-2005 patřil růst tohoto ukazatele k nejrychlejším v rámci zemí středoevropské pětky spolu s Maďarskem a Slovenskem. Zatímco v České republice příznivý vývoj směnných relací zlepšil reálný hrubý domácí důchod v ročním průměru o 0,7 p. b. nad úroveň HDP, na Slovensku jej naopak o 0,1 p.b. zhoršil. V ostatních zemích jsou rozdíly mezi oběma ukazateli méně výrazné.

Tabulka 5: Tempa růstu HDP a RHDD na obyvatele v letech 2001–2005 (roční průměry v %)

	HDP na obyvatele	RHDD na obyvatele	Rozdíl v p.b.
EU-25	1,3	1,4	0,1
Česká republika	3,7	4,4	0,7
Maďarsko	4,6	4,7	0,1
Polsko	3,1	3,3	0,2
Slovensko	4,5	4,4	-0,1
Slovinsko	3,3	3,5	0,2

Pramen: Údaje za ČR podle ČSÚ, za ostatní země vlastní výpočty na základě Eurostat (2007a), cit. 12. 1. 2007 a ECFIN (2006a).

3.4 Relace jednotkových cen vs. směnné relace – vliv kvalitativních faktorů

¹⁵ Průměrný roční počet obyvatelstva se v období 2001–2005 snižoval v Maďarsku o 0,2 p. b. a v ČR o 0,1 p.b. V Polsku a na Slovensku počet obyvatelstva stagnoval a ve Slovinsku se zvyšoval o 0,1 p. b. ročně (v EU-25 zvýšení činilo 0,4 p.b.).

Kvalitativní změny, projevující se v zahraničním obchodě na makroekonomické úrovni jako zlepšování směnných relací, mají svůj odraz ve vývoji jednotkových cen (Unit Values – UV) vývozu zboží a služeb. Prakticky lze na základě existujících statistik nejlépe porovnávat jednotkové ceny výrobků zpracovatelského průmyslu. V následujícím textu je využito závěrů z analýz, které se vývojem jednotkových cen v zahraničním obchodě speciálně zabývají, a to výzkumné práce Vídeňského ústavu srovnávacích ekonomických studií WIIW (viz Landesmann, Wörz, 2006) a analýzy ČSÚ (viz Nešvera, 2006). Jak zlepšování směnných relací, tak i vzestup jednotkových cen jsou dokladem postupujících příznivých kvalitativních změn, avšak s poněkud rozdílným obsahem. Při interpretaci těchto jevů je proto nutno respektovat rozdílnou vypovídací schopnost obou typů ukazatelů.

Směnné relace zachycují kvalitativní změny v širokém smyslu slova. Vylučují však změny kvalitativních (technických) parametrů, které se statistika zahraničního obchodu při konstrukci výběrových cenových indexů dovozu a vývozu snaží reflektovat tím, že sleduje stejnorodé srovnatelné výrobky. Zlepšení kvalitativních (technických) parametrů je proto ve výběrových indexech zahraničního obchodu, z nichž vycházejí T/T, zachyceno jako zvýšení *objemu* dovozu nebo vývozu. Jednotkové ceny naopak změny kvalitativních (technických) parametrů charakterizují (Box 3).

Kvalitativní změny v širokém slova smyslu, zachycené v T/T, reflektují přesun práce a kapitálu k aktivitám s vyšší přidanou hodnotou – k výrobě sofistikovanějších produktů a služeb, vyžadujících využití pokročilejších technologií, za něž se v mezinárodním obchodě dosahují relativně vyšší ceny než za standardní výrobky. Znamenají též lepší integraci do nadnárodních obchodních sítí, spojených v našich podmínkách s odstraňováním srážky na „zboží z východu“. Odrážejí řadu dalších faktorů, jako je módnost zboží, prestiž obchodních značek atd. Jednotkové ceny, zachycující změnu kvalitativních parametrů daného výrobku, zaznamenávají obvykle při vzestupném pohybu výrazně rychlejší růst než směnné relace. V české ekonomice se projevuje dlouhodobá tendence zlepšování dosahovaných cen v zahraničním obchodě, založená na vzestupu kvality vyvážенých výrobků. Na vývoji jednotkových cen prokazuje tuto tendenci jak analýza ČSÚ, tak i studie WIIW.

Podle analýzy ČSÚ se jednotkové ceny výrobků zpracovatelského průmyslu při dovozu z ČR do EU zvýšily mezi roky 1993 a 2003 o 86 %, zatímco ve shodném sortimentu ve vzájemném obchodě zemí EU vzrostly pouze o 19 %.¹⁶ Vývoj kilogramových cen byl podobný. V roce 2004 růst jednotkových cen dále akceleroval, při dovozu z ČR do EU se ceny výrobků zpracovatelského průmyslu meziročně zvýšily o 10 %, zatímco v obchodě mezi zeměmi EU se snížily o 3 % (srovnání za tento rok ještě není úplné). Spočteme-li vzestup cen *celkového* vývozu z ČR mezi roky 1993 a 2003 podle deflátoru z národních účtů (tedy za veškerý vývoz zboží a služeb do všech zemí na základě výběrových cenových indexů), činil jen 26 %.¹⁷

V důsledku rychlého vzestupu docilovaných jednotkových cen při vývozu Česká republika významně zlepšila komparativní úroveň cen na trhu EU. Mezi roky 1993 a 2004 se koeficient komparativních cen zvýšil z 0,78 na 1,08 při zvýšení podílu na dovozu do EU z 0,5 % na 1,5 %.¹⁸ Nehledě na uváděný impozantní vzestup jednotkových cen vývozu zůstává jejich úroveň stále hluboko pod cenami, dosahovanými vyspělými zeměmi. Na

¹⁶ Na bázi struktury dovozu z roku 2003 (viz nešvera, 2006, s. 18).

¹⁷ Na bázi řetězení meziročních indexů.

¹⁸ Viz Nešvera (2006, s. 36).

trhu EU dociluje dlouhodobě nejlepších cen Švýcarsko, jehož komparativní cenová úroveň na trzích EU činila v roce 2004 již 2,82. V normálních podmínkách konsolidovaných tržních ekonomik jednotlivé země vyvázejí zboží, pro které mají komparativní výhody. Z těchto důvodů je jejich komparativní cenová úroveň v daném vývozním sortimentu vyšší než průměrná. Výjimkou jsou v roce 2004 Čína s úrovní cen na trzích EU 0,78 a Polsko s úrovní 0,94. Česká republika zůstává na jednom z posledních míst, kromě uváděných dvou zemí má nižší komparativní úroveň cen jen Španělsko (viz tabulka 6).¹⁹

Box 3: Směnné relace, jednotkové ceny a komparativní úroveň jednotkových cen

Směnné relace (T/T) vycházejí z **výběrových indexů cen v zahraničním obchodě**. Tyto indexy se liší od indexů založených na jednotkových cenách svou konstrukcí i funkcí. Výběrové indexy cen v zahraničním obchodě sledují inflační pohyb cen. Jsou proto založeny na reprezentantech, jejichž výběr **vylučuje nejen změny struktury, ale i změny kvality**. Naproti tomu indexy jednotkových cen změny kvality předpokládají.

Dovozní a vývozní ceny jsou v ČR zjišťovány měsíčně na základě údajů u vybraných cca 900 ekonomických subjektů za tzv. cenové reprezentanty (cca 2850). Jde o významnější výrobky, suroviny či materiály (případně jejich zušlechtnění), které se výrazně podílí na objemu realizace jednotlivých zbožových skupin zahraničního obchodu. Při dovozu se sledují ceny fakturované zahraničním dodavatelem, při vývozu ceny FCO hranice ČR. Na Kč jsou přepočteny příslušným průměrným měsíčním kurzem ČNB a sledují se bez cla a DPH a spotřební daně.

Jednotkové ceny charakterizují změnu kvality jednotlivých výrobků. Mají vypovídací schopnost jen u homogenních položek zahraničního obchodu. Za homogenní skupinu výrobků lze s přijatelným rizikem považovat položku nejpodrobnější nomenklatury (CN-8). Kombinovaná nomenklatura (CN) obsahuje přes 12 000 položek výrobků zpracovatelského průmyslu a vychází z mezinárodní úmluvy o harmonizovaném systému popisu a číselného označování zboží (HS).

Ceny výrobků zpracovatelského průmyslu jsou zjišťovány alternativně buď jako **jednotkové ceny** (Unit Values – UV) ze vztahu hodnoty k jednotkám množství (podle povahy zboží jsou měrnými jednotkami – Supplementary Units – kusy, litry, metry, hmotnost a jiné jednotky) nebo jako **kilogramové ceny** ze vztahu hodnoty k jednotkám hmotnosti zboží. Podle dispozic Eurostatu není hmotnost obligatorním ukazatelem. Pro většinu výrobků zpracovatelského průmyslu (72 % hodnoty vývozu, 79 % hodnoty dovozu ČR) je však jedinou a relevantní jednotkou množství.

Komparativní (relativní) úroveň cen vyjadřuje cenové relace. V analýze jsou porovnávány ceny docilované ČR v zahraničním obchodě s výrobky zpracovatelského průmyslu s úrovní cen ve vzájemném obchodě států EU. Používá se vzorec:

$$r_i = u_i^{CR} / u_i^{EU}$$

kde r_i je koeficient komparativní úrovně cen, u_i^{CR} je jednotková cena dovozu výrobku i z ČR zeměmi EU a u_i^{EU} je jednotková cena dovozu výrobku i zeměmi EU v jejich vzájemném obchodě.²⁰

Prostor pro zlepšování komparativní úrovně cen výrobků zpracovatelského průmyslu není zřejmě v ČR ještě zdaleka vyčerpán. V nejbližších letech by měla být dosažitelná alespoň komparativní úroveň cen Maďarska (1,20), která byla v roce 2004 nejvyšší ze zemí EU-5 s výjimkou Slovinska. Pokud jde o jednotlivá průmyslová odvětví, nejhorší komparativní úroveň jednotkových cen na trzích EU byla v roce 2004 u výrobků potravinářského průmyslu (0,87) a u výrobků chemického průmyslu (0,98), nejlepší u elektrotechniky (1,33). Prostředky silniční dopravy měly podprůměrnou úroveň v rámci vývozu z ČR (1,02). Vystává otázka, proč stejná skupina výrobků měla na Slovensku podstatně příznivější výsledky (1,36).

¹⁹ Výtah z tabulky, uvedené v práci Nešvery (2006, s. 35).

²⁰ Formulace definic je čerpána z analýzy ČSÚ (viz Nešvera, 2007, s. 6 a s. 7) s vlastními úpravami.

Tabulka 6: Komparativní postavení zemí v dovozu EU v roce 2004 (6 nejlepších a 6 nejhorších zemí podle komparativní úrovně dovozních cen)

	Podíl na dovozu do EU (%)	Úroveň cen ¹⁾
Švýcarsko	2,3	2,82
Irsko	2,2	2,44
USA	5,9	1,99
Japonsko	3,1	1,81
Belgie	5,9	1,60
Švédsko	2,2	1,58
Slovensko	0,6	1,12
Německo	17,5	1,10
ČR	1,5	1,08
Španělsko	3,6	1,07
Polsko	1,5	0,94
Čína	5,2	0,78

¹⁾ Vážený průměr kilogramových cen docilovaných danou zemí v poměru k průměrným cenám ve vzájemném obchodě zemí EU; vahou je výroková struktura dovozu EU z příslušné země v daném roce.

Citovaná výzkumná práce WIIW prokazuje vzestupnou tendenci vývoje relativních (komparativních) jednotkových cen (UVR, unit value ratios) ve všech zemích EU-8 s tím, že v ČR patří tato tendence k nejsilnějším. V dané studii se zkoumá cenová a kvalitativní konkurenceschopnost zemí, přičemž úspěch v kvalitativní konkurenceschopnosti je definován jako zvýšení UVR při zvýšení tržního podílu dané země nebo seskupení zemí. Hlavní pozornost je věnována pozici zemí EU-8 v celosvětovém měřítku. Pracuje se rovněž s jednotkovými cenami vývozu ve zpracovatelském průmyslu (ze stejné výše uváděné databáze, jakou používá ČSÚ), avšak tento celek se dále člení podle specializace v obchodu na trhu EU-15 na 4 skupiny podle technologické náročnosti od vysoké po nízkou. Rozlišují se odvětví s vysokou technologickou náročností (high-tech), s vyšší náročností (medium-high-tech), s nižší náročností (medium-low-tech) a s nízkou náročností (low tech). V časové řadě jsou srovnávána období 1995 až 1998 s obdobím 2002 až 2004.

Všeobecně země EU-8 nejvíce zvýšily UVR vývozu při současném zvýšení podílu na trhu v odvětvích medium-high-tech. V odvětvích high-tech je zlepšení jednotkových cen i tržního podílu menší než v low-tech a mnohem méně výrazné než v uváděných medium-high-tech. Ve zpracovatelském průmyslu jako celku dosáhla podobného vzestupu UVR jako země EU-8 Čína, která současně mnohem více zvýšila svůj tržní podíl. Ve všech skupinách odvětví se země EU-8 nacházejí v kvadrantu, charakterizovaném jako zvýšení UVR při zvýšení tržního podílu, což podle definice odpovídá vzestupu kvalitativní konkurenceschopnosti.

Členění podle jednotlivých zemí EU-8 ukazuje na nejlepší výsledky ve zlepšení relativních jednotkových cen v medium-high-tech v ČR, Maďarsku a Polsku. V high-tech odvětvích ČR nejvíce ze zemí EU-8 zvýšila svůj tržní podíl, zatímco ve Slovinsku a Litvě došlo k výraznějšímu zvýšení UVR. V low-tech odvětvích ČR výrazně zvýšila své UVR, avšak tržní podíl vzrostl méně výrazně. V této skupině odvětví došlo k nejvýraznějšímu zvýšení cen i tržního podílu u Rumunska. Ve zpracovatelském průmyslu jako celku jsou výsledky ČR nejlepší ze zemí EU-8 jak pokud jde o zvýšení UVR, tak i tržního podílu.

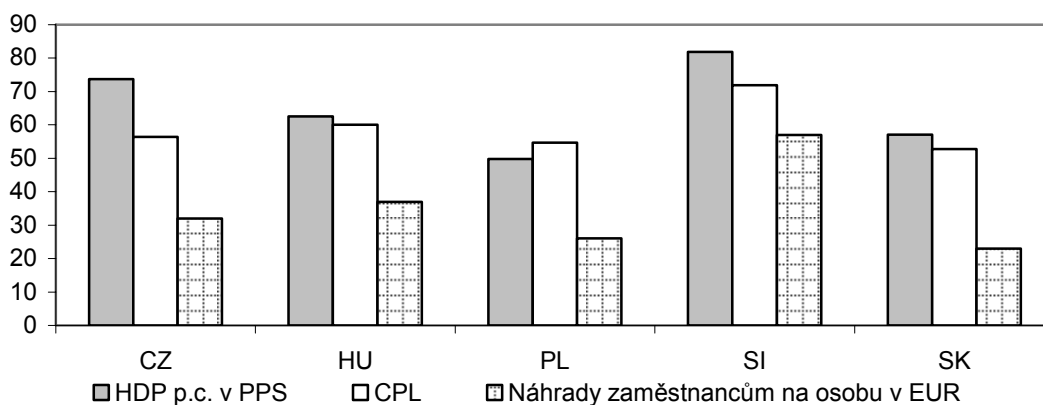
Celkově lze na základě analýzy ČSÚ i WIIW dojít k závěru, že kvalitativní změny v zahraničním obchodě ČR probíhají poměrně rychle, avšak dosažená úroveň relativních cen stále ještě neodpovídá dosažené ekonomické úrovni země a historickým předpokladům, odrážejícím se v technických dovednostech a inženýrské zdatnosti obyvatelstva.

4. Nominální konvergence

4.1 Vazby reálné a nominální konvergence

Šíře mezery ve vztahu k vyspělým zemím EU je v jednotlivých charakteristikách reálné a nominální konvergence různá. Ukazatele nominální konvergence nejsou vždy v souladu s vyšší ekonomické úrovně. V České republice dosáhl v roce 2005 HDP na obyvatele v PPS 74 % úrovně EU-25, relativní cenová úroveň celkového HDP však dosahovala jen 56 % a úroveň pracovních nákladů na zaměstnance (včetně příspěvků na sociální pojištění a jiných vedlejších nákladů) v kurzovém přepočtu činila jen 32 %. Relace cenové a ekonomické úrovně ve všech ostatních zemích EU-5 byly mnohem vyrovnanější (viz obrázek 6).

Obrázek 6: HDP na obyvatele v PPS, relativní cenová úroveň (CPL) a relativní úroveň pracovních nákladů v EU-5, rok 2005 (EU-25 = 100)

Poznámky: CPL = relativní cenová úroveň za celou ekonomiku. Úroveň pracovních nákladů měřena jako průměrné hrubé měsíční mzdy + vedlejší pracovní náklady (včetně příspěvků zaměstnavatelů na sociální pojištění) podle ukazatele náhrady zaměstnancům na osobu ze statistiky národních účtů, přepočítáno měnovým kurzem na eura. Pramen: Eurostat (2007a, 2007b), citováno 12. 1. 2007; Gligorov, Podkaminer et al. (2006); vlastní výpočty.

V Maďarsku, Polsku i na Slovensku byla cenová hladina ve vztahu k EU-25 velmi blízká relaci v ekonomické úrovni. Ve Slovinsku sice existovala menší odchylka cenové úrovně směrem dolů, avšak při podstatně vyšší ekonomické i cenové úrovni. Slovinsko v relaci k EU-25 dosahuje 81 % ekonomické úrovně a téměř tři čtvrtiny cenové úrovně. Rozpory reálné a nominální konvergence po přijetí eura jsou tedy v této zemi daleko méně palčivé než v České republice.

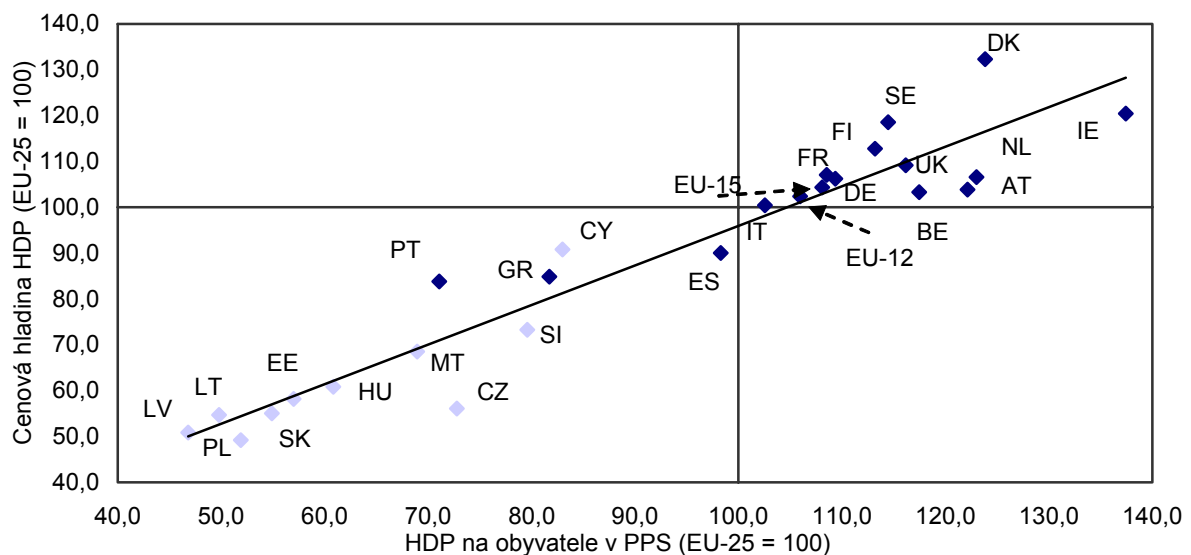
Relace nominální úrovně pracovních nákladů na zaměstnance (přepočítávaných měnovým kurzem) se odchyľují od relací v HDP na obyvatele velice výrazně ve všech sledovaných zemích, v České republice však opět více, než by odpovídalo mezeře v ekonomické úrovni. Z uváděných údajů je zřejmé, že v procesu konvergence budou mít nejrychlejší dynamiku nominální mzdy (vyjádřené v eurech), následovány reálnými mzdami (v paritě kupní síly) a cenovou úrovní. Nejpomaleji se bude přibližovat celková

ekonomická úroveň, kde existující mezera k průměru zemí Unie představovala v České republice v roce 2005 „jen“ 26 % (v roce 2006 podle předběžných údajů 24 %).

4.2 Regresní analýza závislosti cenové a mzdové úrovně na ekonomické úrovni

Empiricky zjištěná korelace mezi ekonomickou úrovní, charakterizovanou HDP na obyvatele v paritě kupní síly a cenovou úrovní celkového HDP (CPL) je v seskupení zemí EU-25 velmi těsná (viz obrázek 7). Česká republika však na regresní křivce, měřící závislost cenové úrovně na ekonomické úrovni v rámci zemí EU-25, vykazuje velkou odchylku směrem dolů.²¹ V tom se odlišuje od ostatních zemí EU-8, jejichž vzdálenost od cenové úrovně EU-25 více odpovídá jejich ekonomické vyspělosti, tj. leží buď přesně na regresní křivce nebo v její těsné blízkosti. Odchýlení české cenové hladiny směrem dolů od sledované závislosti má v rámci EU výjimečně velký rozměr a je nutno jej brát v úvahu při posuzování perspektiv dalšího vývoje. Slovenská cenová hladina se v transformačním období rovněž odchylovala od úrovně v zemích EU-25 podstatně více než HDP na obyvatele v paritě kupní síly, avšak její prudký vzestup ze 43 % v roce 2000 na 53 % v roce 2005 ji posunul směrem nahoru.

Obrázek 7: Závislost CPL na ekonomické úrovni v zemích EU-25, rok 2005 (EU-25 = 100)

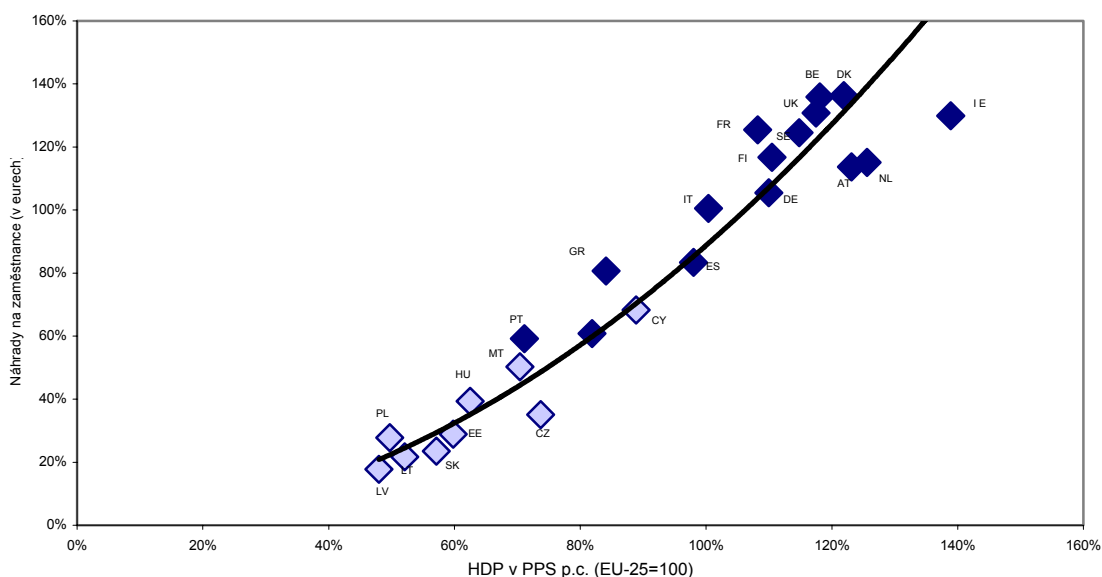
Poznámka: Lucembursko z analýzy vypuštěno. Regresní rovnice má tvar $CPL = 0,107 + 0,8475 \cdot HDP$. Koeficient korelace = 0,95. Pramen: Eurostat (2007a, 2007b), cit. 5. 3. 2007; vlastní výpočty.

Z nejvyspělejších zemí se odchylojí od regresní přímky směrem nahoru země severní Evropy, především v EU nejdražší Dánsko. Naopak směrem dolů se odchylojí Irsko, Belgie, Nizozemsko či Rakousko. Odchylky kohezních zemí jsou různé – zatímco cenová úroveň Řecka víceméně odpovídá jeho nižší ekonomické úrovni a cenová úroveň Španělska se nachází mírně pod regresní přímkou, cenová úroveň Portugalska se dostala již vysoce nad tuto hranici.

²¹ K podobným závěrům docházejí i jiní autoři. Například Pazour (2006, s. 803) uvádí, že v ČR nedochází k odpovídajícímu sblížení cenových hladin a odchylka CPL od teoretické hodnoty činila podle jeho propočtů v roce 2004 18 p.b., zatímco v Maďarsku, Polsku a na Slovensku nepřesáhla 4 p.b.

Rovněž regresní analýza závislosti mzdové úrovně (resp. úrovně pracovních nákladů) na ekonomické úrovni vykazuje v České republice výraznou odchylku směrem dolů. Pracovní náklady na osobu v ostatních nových členských zemích více odpovídají jejich nižší ekonomické úrovni (nacházejí se blízko regresní křivky), zatímco v České republice by vzhledem k vyšší ekonomické úrovni měla být mzdová úroveň i úroveň pracovních nákladů na osobu vyšší. Z ekonomicky vyspělých zemí EU se pracovní náklady odchylují směrem dolů rovněž v Irsku, Nizozemsku a Rakousku, ovšem při podstatně vyšší absolutní úrovni, která v relaci k EU dosahuje v ČR 35 %, v Irsku 130 %, v Nizozemsku 115 % a v Rakousku 114 % (viz obrázek 8).

Obrázek 8: Závislost pracovních nákladů na ekonomické úrovni v zemích EU-25, rok 2005 (EU-25 = 100)¹⁾

Poznámka: Lucembursko z analýzy vpuštěno. Regresní rovnice má tvar $PN = 0,8878 \text{ HDP}^{1,9739}$.

¹⁾Náhrady zaměstnancům na osobu (včetně příspěvků na sociální pojištění a jiných vedlejších nákladů) v EUR v relaci k EU-25. Pramen: Eurostat (2007a, 2007b), cit. 27. 2. 2007; vlastní výpočty.

4.3 Vývoj cenové hladiny a měnový kurz

Specifikem české ekonomiky je nesoulad reálné a nominální konvergence. Celková cenová úroveň i úroveň nominálních mezd jsou nižší, než by odpovídalo reálné ekonomické úrovni země. Nízká relativní cenová a mzdová hladina se datuje od počátku transformace, kdy byl při přechodu z trhů východních na trhy západní silně podhodnocen měnový kurz za účelem udržení cenové konkurenceschopnosti (odchylka kurzu od parity kupní síly byla větší než např. v Maďarsku nebo Polsku s jejich nižší ekonomickou úrovní). V důsledku poměrně nízké inflace v 90. letech ve srovnání se jmenovanými zeměmi tento rozdíl přetrvával, i když se dlouhodobě fixovaný kurz CZK nezhodnocoval tak, jako kurzy zlotého a forintu, které v té době fungovaly v režimu „crawling peg“.²²

Cenová úroveň méně vyspělých zemí se přibližuje k zemím vyspělým dvěma cestami: vyšší inflací (inflačním diferencialem) a zhodnocováním nominálního kurzu měny. Po měnové krizi z roku 1997 se v České republice změnil kurzový režim na „managed

²² Průměrná roční míra inflace v období 1993 až 2000 činila v ČR 9,1 %, v Maďarsku 18,1 % a v Polsku 19,5 %.

floating“ (řízené plování) a hlavním kanálem přibližování relativní cenové hladiny se stalo zhodnocování nominálního kurzu koruny. Tržní kurz výrazně zpevňoval z maxima 36,9 CZK/EUR v průměru za rok 1999 na 28,3 CZK/EUR²³ v roce 2006, tj. o 8,5 CZK za EUR v průběhu 7 let (tedy o 1,21 CZK v ročním průměru). Míra inflace po roce 2000 byla již blízká průměrné inflaci v EU-25 a byla nižší než v ostatních nových členských zemích středoevropského regionu. Nominální i reálné zhodnocování vyplývalo z dlouhodobého zlepšování kvalitativních parametrů a směnných relací.

Přechod obchodní bilance z aktiva do pasiva nasvědčuje tomu, že tento proces byl až dosud pro vývozce únosný. Aktuální přizpůsobování volně plovoucího měnového kurzu se odvozuje od běžného účtu platební bilance, nikoliv od jeho relace k paritě kupní síly, která pouze naznačuje možný dlouhodobý vývoj. Přesto lze z uváděných makroekonomických relací usuzovat na to, že při volném průběhu potřebují tržní síly ještě určitý čas k tomu, aby se cenová hladina přizpůsobila k ekonomické úrovni země, aniž by došlo k prudkým výkyvům inflace nebo měnového kurzu. Právě z tohoto hlediska je zafixování kurzu při přechodu na euro v ČR citlivější záležitostí než v jiných zemích EU-8.

V roce 2005 dosáhla cenová úroveň ve vztahu k průměru zemí EU-25 v ČR 56 %, v Polsku 55 %, na Slovensku 53 %, v Maďarsku 60 % a ve Slovinsku 72 %. Cenová úroveň ekonomicky nejméně vyspělých zemí původní EU-15 je podstatně vyšší – v roce 2005 se pohybovala mezi 80 až 90 % průměru EU-25 (viz tabulka 7).

Tabulka 7: Relativní cenová úroveň (CPL) v zemích EU-8 a v kohezních zemích (1995-2005)

	EU-25 = 100			Rozdíl v p.b.			Česká rep. = 100 (2005)
	1995	2000	2005	1995 – 2005	1995 – 2000	2000 – 2005	
Česká republika	38	46	56	18	8	10	100
Maďarsko	44	47	60	16	3	13	107
Polsko	44	52	55	11	8	3	98
Slovensko	41	43	53	12	2	10	95
Slovinsko	74	72	72	-2	-2	0	129
Estonsko	38	53	58	20	15	5	104
Litva	26	46	49	23	20	3	88
Lotyšsko	33	50	50	17	17	0	89
Portugalsko	74	74	84	10	0	10	150
Řecko	77	79	83	6	2	4	148
Španělsko	85	84	91	6	-1	7	163

Pramen: Eurostat (2007a), cit. 16. 1. 2007; vlastní výpočty.

Reálný kurz vůči Německu se mezi roky 1998 a 2005 zhodnotil o 37 %, takže roční zhodnocení činilo 4,6 % (podle deflátorů HDP). Na rozdíl od ostatních transformujících se zemí bylo reálné zhodnocení v menší míře ovlivněno rozdílem v míře inflace proti zemím EU-15. Zhodnocování nominálního kurzu koruny je v posledním období poměrně rychlé. V letech 2001–2005 činilo ve vztahu k euru zhruba 3,6 %²⁴ a vůči dolaru 9,1 % ročně, přičemž nominální efektivní kurz vůči hlavním obchodním partnerům se zpevňoval o 4,3 %. V jednotlivých letech docházelo ke kolísání (viz tabulka 8).

Tendence ke zhodnocování nominálního kurzu koruny v České republice je dlouhodobá a je výraznější než v jiných nových členských zemích. (V posledních letech se rychle

²³ Odhad Ministerstva financí ČR z ledna 2007 (viz MF ČR, 2007).

²⁴ Přihlédneme-li ke zhodnocení v roce 2006, pak roční průměrné zhodnocení za 6 let dosáhlo 3,9 %.

zhodnocuje rovněž slovenská koruna, ta však vychází z mnohem nižšího základu, ustanoveného v 90. letech).

Tabulka 8: Nominální měnový kurz CZK (roční průměry)

	2001	2002	2003	2004	2005
CZK/EUR	34,08	30,81	31,84	31,90	29,78
Zhodnocení (předchozí rok = 100)	104,5	110,6	96,8	99,8	107,1
CZK/USD	38,04	32,74	28,23	25,70	23,95
Zhodnocení (předchozí rok = 100)	101,5	116,2	116,0	109,8	107,3
Nominální efektivní směnný kurz					
Zhodnocení (předchozí rok = 100)	104,4	111,6	99,5	100,4	106,1

Pramen: Ministerstvo financí ČR, říjen 2006.

V reálném vyjádření (při deflování indexem jednotkových pracovních nákladů) docházelo k nejvýraznějšímu zhodnocování v Maďarsku a v České republice, zatímco reálné znehodnocení se vyskytlo v Lotyšsku a Polsku (viz tabulka 9).

Tabulka 9: Nominální a reálný směnný kurz k euru v zemích EU-8

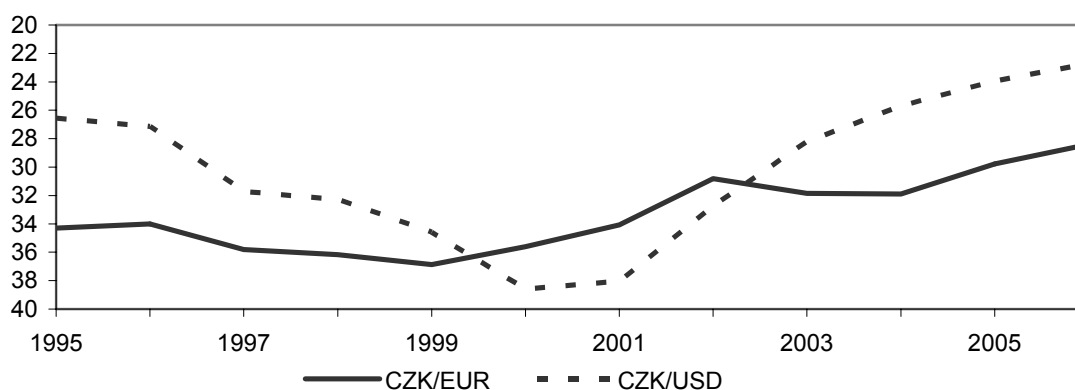
	Nominální směnný kurz		REER ¹⁾
	Průměrné roční zhodnocení (+), znehodnocení (-) v %, 2001–2005	2005 (%)	Průměrné roční zhodnocení (+), znehodnocení (-) v %, 2001–2005
Česká republika	3,6	7,1	6,4
Maďarsko	0,9	1,5	7,5
Polsko	-0,1	12,5	-0,6
Slovensko	2,0	3,7	3,8
Slovinsko	-2,9	-0,2	1,0
Estonsko ²⁾	0,0	0,0	2,8
Litva ²⁾	1,4	0,0	1,4
Lotyšsko	-4,3	-4,5	-2,3

¹⁾ Reálný efektivní směnný kurz, deflovaný jednotkovými pracovními náklady (ULC) v celé ekonomice, váhy 34 vyspělých zemí; ²⁾Měnový výbor. Pramen: ECFIN (2006a); Eurostat (2007b); vlastní výpočty.

Nominální zhodnocování CZK je v posledních letech výraznější vůči dolaru, za který jsou převážně nakupovány suroviny, než vůči euru, za které probíhá většina vývozních operací (viz obrázek 9).

Při zpevnování kurzu CZK, výrazně ztěžujícím podmínky vývozcům, se daří udržet aktivní obchodní bilanci. V letech 2005 a 2006 přešly obchodní i výkonová bilance z pasiva do aktiva. Kladné saldo bilance zboží a služeb v roce 2005 činilo 57 mld. Kč, tj. 1,9 % HDP a za 1. až 3. čtvrtletí 2006 dosáhlo 50 mld. Kč, tj. 2,1 % HDP. Ostatní nové členské země EU mají v obchodní bilanci deficit.

Obrázek 9: Vývoj kurzu CZK vůči USD a EUR (1995–2006)

Pramen: MF ČR (2006).

V hospodářské praxi se zhodnocování či znehodnocování měnového kurzu odvíjí především od stavu platební bilance a působí na něj různé mimořádné vlivy finančního trhu, jako například zvýšená poptávka po domácí měně, spojená s přílivem kapitálu v souvislosti s privatizací, nárazové splácení vládních dluhopisů, ale i panika na finančních trzích apod. Parita je pouze „dlouhodobou vlastností“ kurzu a v praxi se k ní kurz nemusí regulérně přibližovat. Předpovědět konkrétní výši kurzu v nastávajících letech nelze. Zhodnocování CZK se bude v příštích letech pravděpodobně zpomalovat a lze předpokládat určité výkyvy směrem nahoru i dolů. Založená tendence je však stále ještě vzestupná. Regresní analýza signalizuje, že CZK potřebuje ještě určitý čas k tomu, aby se její kurz tržním způsobem dostal na úroveň, odpovídající ekonomické úrovni země. Potenciál ke zhodnocování koruny nebyl ještě vyčerpán.

4.4 Zkušenosti kohezních zemí po ztrátě kurzového adaptačního mechanismu

Při pružném měnovém kurzu probíhá vyrovnávání cenových hladin dvěma kanály – kladným inflačním diferencíalem a zpevňováním měnového kurzu vůči referenčním zemím. Po přijetí eura kurzový kanál odpadá. V zemích s původně nízkou inflací, kde cenová konvergence probíhala převážně kurzovým kanálem, je logicky nutno očekávat zesílené inflační tlaky. Zkušenosti dynamicky se rozvíjejících ekonomik, které se již staly součástí eurozóny (Irsko, Portugalsko, Španělsko), potvrzují zvýšení míry inflace po vzniku eurozóny v roce 1999 na 3 až 4 % v následujících zhruba 5 letech.²⁵ Koordinační politiky EU se snažily inflační tlaky v uváděných zemích utlumit. Inflaci se podařilo zpomalit při současném zbrzdění ekonomického růstu (viz tabulka 10).

Ekonomické výsledky v jednotlivých „dohánějících“ zemích EU-15 se vyvíjely různě. Irsko svůj ekonomický růst proti předchozímu období výrazně zpomalilo, ale stále se nachází vysoko nad průměrem zemí Unie. Řecko plnilo maastrichtská kritéria před vstupem s určitými triky, zejména co se týče rozpočtových deficitů; dříve zaostávající tempa ekonomického růstu se zde však výrazně zlepšila. (Roční tempa růstu HDP se zvýšila z 3,9 % v letech 1999–2000 na 4,5 % v letech 2001–2002, přičemž míra inflace ve stejném období vzrostla z 2,5 % na 3,8 %.) K nejhorším dopadům došlo v Portugalsku, kde nastal proces divergence. Jestliže se ekonomická úroveň této země (měřená HDP na obyvatele v PPS) pozvedla ve vztahu k EU-15 ze zhruba 66 % v roce

²⁵ Míra inflace v Irsku v letech 2000–2002 dosahovala až k 5 %.

1991 až na 73 % v letech 1999-2000, tj. na 80 % ve vztahu k EU-25, pak v posledním pětiletí dochází k opačnému procesu.²⁶

Tabulka 10: Tempa růstu HDP a míra inflace v Irsku a kohezních zemích před a po přijetí eura

	Irsko	Portugalsko	Řecko ¹⁾	Španělsko
HDP tempa růstu ve stálých cenách				
1997–1998 roční průměr	11,0	4,5	3,5	4,2
1999–2003 roční průměr	7,6	1,9	4,3	3,8
2004	4,3	1,2	4,7	3,2
2005	5,5	0,4	3,7	3,5
Míra inflace (HICP)²⁾				
1997–1998 roční průměr	1,7	2,0	4,9	1,9
1999–2003 roční průměr	4,1	3,3	3,2	3,0
2004	2,3	2,5	3,0	3,1
2005	2,2	2,1	3,5	3,4

¹⁾ Řecko vstoupilo do eurozóny o 2 roky později, tj. v roce 2001. ²⁾ HICP = harmonizovaný index spotřebitelských cen (Harmonised index of consumer prices). Pramen: Eurostat (2007a, 2007b), cit. 5. 3. 2007.

I když jde o časový souběh se vstupem do eurozóny, hlavní příčiny divergence ekonomické úrovně Portugalska – této dříve nejchudší země Unie – lze hledat v nedostatečné přizpůsobivosti ke změnám, které nastaly po rozšíření EU a v procesu globalizace. Konkurenceschopnost Portugalska v rámci EU-15 byla založena na levné pracovní síle. Pracovní síla nových členských zemí EU-8 je však ještě levnější, a přitom kvalifikovanější.²⁷ Jestliže se roční pracovní náklady na zaměstnance v zemích EU-5 s výjimkou Slovinska pohybují od 23 % do 39 % průměrné úrovně zemí EU-25 (údaje za rok 2005 na základě srovnání v eurech), pak v Portugalsku jsou ve srovnání s Maďarskem vyšší o polovinu, s Českou republikou o 70 %, proti Polsku jsou dvojnásobné a proti Slovensku jsou vyšší dvaapůlkrát. Pouze Slovinsko má pracovní náklady zhruba shodné s Portugalskem.²⁸ Navíc uváděné středoevropské země mají výhodnější geografickou polohu poblíž jádra ekonomicky vyspělých zemí Unie.

V analýzách mezinárodních institucí (viz např. ECFIN, 2006c) se při objasňování divergence v Portugalsku obvykle zdůrazňuje přehřátí ekonomiky v důsledku nízkých úrokových měr po vstupu do eurozóny, nepřiměřeně rychlý růst mezd ve veřejném sektoru a odvozeně v celé ekonomice, růst jednotkových pracovních nákladů, a zejména pak vysoké deficity veřejných rozpočtů. Tyto nedostatky v hospodářské politice nesporně existovaly, nicméně jimi nelze vysvětlit nastalý propad v relativní ekonomické úrovni. Ani při zcela vyrovnaném rozpočtovém hospodaření a uměřeném růstu mezd nebylo možno pře-

²⁶ V roce 2005 činila ekonomická úroveň Portugalska v relaci k EU-15 jen 66 % a k EU-25 jen 71 %. I když celý rozdíl k výše uváděným údajům za rok 2000 nelze přičíst k relativnímu propadu, neboť mezi roky 2002 a 2003 došlo ve statistických údajích k přerušení časové řady, postupující ztráta mezinárodní pozice v ekonomické úrovni je nesporná. Podle již srovnatelných údajů poklesla relace HDP na obyvatele v PPS k EU-25 ze 73 % v roce 2003 na 70 % v roce 2006 (viz Eurostat, 2007 b).

²⁷ V Portugalsku zhruba tři čtvrtiny obyvatelstva v produktivním věku mají pouze základní vzdělání (v klasifikaci ISCED 0-2). V České republice se v této nejnižší skupině nachází pouze 11 % obyvatelstva, na Slovensku 13 %; ze zemí EU-8 je tento podíl nejvyšší v Maďarsku, a to kolem 25 %. Podíl obyvatelstva se středoškolským vzděláním (ISCED 3-4) dosahuje v Portugalsku jen necelých 13 %, zatímco v České republice činí 77 % a na Slovensku 74 %. Podíly obyvatelstva s ukončeným terciárním vzděláním se příliš neliší – ve všech jmenovaných zemích se pohybují mezi 12 % až 13 % (viz Kadeřábková a kol. 2005, s. 131, údaje za rok 2004).

²⁸ Roční pracovní náklady na zaměstnance v roce 2005 činily 18,4 tis. EUR v Portugalsku, 10,9 tis. EUR v České republice, 12,3 tis. EUR v Maďarsku, 7,3 tis. EUR na Slovensku a 8,6 tis. EUR v Polsku. V Lotyšsku a Litvě se pohybovaly mezi 5,5 až 6,7 tis. EUR (propočten na základě Eurostat, 2007a).

konat bariéru konkurenceschopnosti, danou nedostatečnou kvalifikací pracovních sil, neboť v těchto podmínkách nebylo možno se přizpůsobit náporu levné východoasijské konkurence, zejména v textilním a oděvním průmyslu, a rovněž konkurenci levné práce z nových členských zemí v rámci EU v odvětvích středně a méně technicky náročných.

Hlavním problémem Portugalska nejsou deficity veřejných rozpočtů, které v uplynulých letech dosahovaly až k 5 % HDP, ale nízká míra vzdělanosti obyvatelstva, bránící posunu ekonomiky do vyšších pater technologické náročnosti. Poučení z portugalských problémů lze formulovat tak, že spoléhání na relativně levnou pracovní sílu, která zde existovala v rámci zemí EU-15 a zaručovala cenovou konkurenceschopnost v rámci Unie před rozšířením, se nevyplácí, neboť do EU vstoupily země s ještě nižšími mzdami. Takováto strategie by neměla být rozhodující ani v nově přistoupivších zemích, kterým rovněž hrozí konkurence ještě levnějších zemí jak v rámci EU (Bulharsko a Rumunsko), tak i mimo EU (Ukrajina, Čína).

4.5 Implikace pro přechod na společnou měnu

Úvahy o termínu přijetí eura se v nových členských zemích obvykle soustřeďují na schopnost splnit maastrichtská konvergenční kritéria, zajišťující stabilitu společné měny. Méně pozornosti je věnováno otázce, kdy dozrál čas a vstup do eurozóny je pro danou zemi nejvhodnější. Předpokládá se, že nesporné výhody, spočívající v odstranění kurzových rizik a snížení transakčních nákladů, vždy automaticky převáží nad nevýhodami. K těm patří hlavně ztráta samostatné měnové politiky a kurzového adaptačního mechanismu. Zvážení celkových přínosů a nákladů je obtížné, neboť mnohá rizika jsou nepředvídatelná. Přesto se lze na základě zkušeností z fungování společné měny a existujících teoretických poznatků pokusit o rozlišení konkrétních podmínek a specifík v jednotlivých zemích. Provedená analýza ukazuje, že jednotný recept neexistuje. Termín přijetí eura patří k základním ekonomickým otázkám, k jejichž zodpovězení je nutno vážit nejen maastrichtská, ale i vlastní kritéria v každé zemi.

V dosavadním vývoji zemí EU-8 byla rychlá reálná konvergence spojena s relativně vysokou mírou inflace, která v transformačním období silně převyšovala průměr zemí Unie. Určitou výjimku tvořila od přelomu poslední dekády Česká republika a Litva, kde byla míra inflace nižší než průměr v eurozóně a v roce 2003 v obou těchto zemích měla míra inflace podle HICP dokonce záporné znaménko. Stále vysoká míra inflace přetrvává v současné dekádě v Maďarsku, na Slovensku a ve Slovinsku (viz tabulka 11).

Tabulka 11: Míra inflace (HICP) v zemích EU-8 a v eurozóně v letech 1997-2006

	Míra inflace (roční průměry v %)		
	1997–2006	1997–2000	2001–2006
Česká republika	3,4	5,8	1,9
Maďarsko	8,5	13,1	5,5
Polsko	5,8	11,0	2,5
Slovensko	6,9	8,8	5,6
Slovinsko	6,1	7,8	5,1
Estonsko	4,7	6,2	3,7
Litva	2,6	4,5	1,4
Lotyšsko	4,4	4,2	4,5
Eurozóna	1,9	1,5	2,2

Pramen: Eurostat (2007b), cit. 20. 1. 2007.

V zemích Pobaltí včetně dříve nízkoinflační Litvy došlo k opětovnému zvýšení inflace od roku 2004, zatímco Slovinsko dosáhlo naopak v tomto období zpomalení růstu spotřebitelských cen. Litva i Slovinsko byly vyhodnocovány v rámci pobytu v mechanismu ERM II. Litva v době vyhodnocování přesáhla inflační kritérium o pouhých 0,1 %, a přesto jí byl vstup do eurozóny v původně plánovaném termínu zamítnut. Důvodem byly především obavy z budoucího vývoje inflace, zatíženého nedořešenými deregulacemi a přizpůsobováním nepřímých daní. Jak ukazuje zkušenost této země, ani předchozí dlouhodobé plnění inflačního kritéria není v zemích s nízkou inflací bez rizika, pokud nejsou před vyhodnocovacím obdobím v rámci pobytu v ERM II dořešeny staré cenové disproporce. Slovinsko maastrichtská kritéria splnilo a stalo se od 1. 1. 2007 prvním členem eurozóny z nových členských zemí EU.

V Polsku, vyznačujícím se vysokou inflací na počátku transformace, došlo v současné dekádě k prudké dezinflaci. V letech 2001–2006 bylo převýšení inflace nad úroveň EU-12 (země eurozóny) v ročním průměru již jen mírné, v roce 2005 klesla inflace na úroveň eurozóny a v roce 2006 činila již jen 1,3 %, takže byla o 0,9 p.b. nižší než v eurozóně. Vznikají diskuse, nakolik politika polské centrální banky, udržující v současnosti relativně vysoké úrokové míry při výrazném snížení inflace, spolupůsobila při zpomalení ekonomického růstu v roce 2005 (viz Gligorov, Podkaminer et al., 2006, s. 21). Stejně vysoké úrokové míry byly na Slovensku, kde však míra inflace byla výrazně vyšší (v letech 2005 a 2006 činila 2,8 %, resp. 4,3 %).

Nejvyšší míru inflace měly v posledním pětiletí země s nejrychlejšími tempy ekonomického růstu, tj. Slovensko a Maďarsko. Česká republika představuje v tomto smyslu určitou výjimku, neboť obnovila rychlý ekonomický růst v nízkoinflačním prostředí. Cenová hladina se v posledním období sice přibližovala k úrovni EU poměrně rychle, avšak tímto směrem působil především kurzový kanál, zatímco míra inflace byla blízko nebo dokonce pod úrovní zemí eurozóny.

Hodnota inflačního kritéria byla v letech 2002–2005 dosahována v České republice s velkou rezervou (s výjimkou výkyvu v roce 2004). Při kritériu ve výši 2,6 % v ročním průměru míra inflace činila pouze 1,4 % (viz tabulka 12). Rovněž za rok 2006 bylo inflační kritérium pravděpodobně splněno (podle „národního“ indexu spotřebitelských cen roční míra inflace činila 2,5 %).

Tabulka 12: Plnění maastrichtského kritéria míry inflace podle HICP (roční průměry v %)

	2002	2003	2004	2005	2002–2005
Hodnota kritéria	2,9	2,7	2,2	2,5	2,6
Průměr 3 zemí s nejnižší inflací	1,4	1,2	0,7	1,0	1,1
Česká republika	1,4	-0,1	2,6	1,6	1,4

Pramen: Vláda ČR, 2005(b), 2006; vlastní výpočty.

Míra inflace v ČR v posledních letech nenaplnovala ani definici cenové stability Evropské centrální banky, podle které má být míra inflace „*pod, ale blízko 2 %*“.²⁹ Nízký růst inflace v takovém případě sotva kryje skryté kvalitativní změny, které jsou ve stabilizovaných vyspělých ekonomikách odhadovány mezi 1 až 2 p.b. Při rychlých změnách

²⁹ Maastrichtské kritérium míry inflace, určené na základě výsledků 3 zemí rozšířené Evropské unie s nejnižší inflací (nikoliv tedy zemí eurozóny), vzbuzuje určité pochybnosti, neboť požadavek cenové stability podle definice Evropské centrální banky nenaplnuje. Formulace kritéria by vyžadovala přizpůsobení k reálné situaci v eurozóně, jak v diskusi na tuto skutečnost poukazuje například guvernér ČNB (viz Tůma, 2007).

struktury v nových členských zemích mohou pravděpodobně být spíše vyšší, i když záleží rovněž na spolehlivosti a důkladnosti při konstrukci statistických indexů.³⁰ Nízká míra inflace při malé pružnosti cen a mezd směrem dolů ztěžuje přelévání kapitálu a pracovních sil v souladu s tržními kritérii. (To v ČR platilo zejména v 90. letech před masivním přílivem zahraničního kapitálu do maloobchodního sektoru.) Nadměrný tlak na zhodnocování nominálního kurzu, který vzniká při nízké míře inflace, má své nevýhody – dopadá jednostranně na exportéry a může vést ke zpomalení vývozu i ekonomického růstu. Česká ekonomika tento tlak zatím „ustála“, neboť stále dohání výchozí velké rozpětí mezi tržním kurzem a paritou kupní síly z počátku transformace.

Důsledkem nízké míry inflace jsou i nízké úrokové sazby. Ve Strategii přistoupení ČR k eurozóně (Vláda ČR 2003) byl jako pozitivní efekt přijetí eura, podporující investice a ekonomický růst méně vyvinutých zemí, proklamován vstup do prostředí s nízkými úrokovými sazbami. Tento příznivý efekt pro Českou republiku nepřichází v úvahu, neboť úrokové sazby byly zde v roce 2006 již nižší než v eurozóně a než ve 3 zemích s nejnižší inflací, podle nichž je určeno maastrichtské kritérium (viz tabulka 13). Oficiální úrokové sazby se k 1. lednu 2007 udržely na 2,5 % a byly tak o 0,5 p.b. nižší než v eurozóně.

Tabulka 13: Plnění maastrichtského kritéria úrokových sazeb – 10leté sazby vládních dluhopisů v % (průměr za posledních 12 měsíců)

	2002	2003	2004	2005	8/06
Hodnota kritéria	6,90	6,12	6,28	5,37	6,06
Průměr 3 zemí s nejnižší inflací	4,90	4,12	4,28	3,37	4,06
Česká republika	4,94	4,12	4,75	3,51	3,68

Pramen: Vláda ČR, 2005(b), 2006.

Dokument Vlády ČR a ČNB z roku 2005, vyhodnocující ekonomickou sladěnost s eurozónou, se s tímto faktem vyrovnává takto: „... V nominálních úrokových sazbách neexistuje mezi Českou republikou a eurozónou významný rozdíl ... Přejdem na jednotnou měnovou politiku by tak ekonomika neutrpěla šok ...“ (Vláda ČR, 2005b, s. 15). V rozporu se „Strategií přistoupení“ se zapomíná na to, že mělo jít o „pozitivní šok“, který je v jiných zemích (například na Slovensku a v Maďarsku) důvodem navíc pro urychlování vstupu do eurozóny. V České republice tento důvod odpadá.

Deficity veřejných rozpočtů dosahovaly v minulosti poměrně vysokých hodnot a stále se v řadě zemí jeví jako hlavní překážka ke splnění maastrichtských kritérií. Zejména se to týká Maďarska (viz tabulka 14). Vážné problémy však má i Česká republika, která v tomto směru neplní původní konvergenční program.

Deficity běžného účtu platební bilance jsou vysoké v zemích Pobaltí a v Maďarsku. Kritické hranici se v roce 2005 blížilo i Slovensko. V České republice se v posledních letech výrazně snížily díky přechodu obchodní i výkonové bilance do aktiva. Zatěžujícím se však stal deficit bilance výnosů (zejména stoupající odliv dividend z podniků se zahraničními vlastníky).

„Twin“ deficit, tj. souhrn deficitu veřejných rozpočtů i běžného účtu platební bilance, dosáhl v roce 2005 velkých rozměrů v Maďarsku (14 % HDP). V uváděných zemích s vysokými deficity běžného účtu by mohly vznikat problémy s ekonomickou rovnová-

³⁰ Vzhledem k dlouhé tradici české cenové statistiky v rozlišování cenových a kvalitativních změn jsou její výsledky v mezinárodním srovnání na poměrně vysoké úrovni, pokud jde o technicky zachytitelné kvalitativní parametry; tyto aspekty jsou však obtížně zachytitelné a srovnatelné.

hou a udržení makroekonomické stability. Jejich vnější zranitelnost se týká možných výkyvů měnového kurzu. Velký deficit běžného účtu v Maďarsku, spojený se vzrůstající zahraniční zadlužeností, patří vedle deficitu veřejných financí k hlavním příčinám oslabujícího forintu v posledním období.

Tabulka 14: Bilance veřejných rozpočtů a běžných účtů platební bilance v zemích EU-8 v letech 1996–2005

	Saldo veřejných rozpočtů v % HDP ¹⁾			Saldo běžného účtu v % HDP		
	1997– 2000 ²⁾	2001– 2005	2005 ³⁾	1996– 2000	2001– 2005	2005
Česká republika	-3,7	-5,2 ⁴⁾	-3,6 ⁴⁾	-4,5	-5,1	-2,1
Maďarsko	-5,9	-6,0	-6,1	-8,2	-7,5	-7,4
Polsko	-2,1	-3,6	-2,5	-4,6	-2,6	-1,6
Slovensko	-7,2	-4,8	-2,9	-6,5	-4,7	-4,9
Slovinsko	-2,6	-2,7	-1,8	-1,2	-0,3	-0,8
Estonsko	-0,7	1,4	1,6	-7,7	-10,2	-10,5
Litva	-3,1	-1,3	-0,5	-9,5	-6,3	-6,9
Lotyšsko	-2,8	-1,3	0,2	-6,8	-9,6	-12,6

¹⁾ V definici EU čisté půjčky (+), čisté výpůjčky (-) podle konceptu ESA'95 rozpočtové procedury.

²⁾ Lotyšsko a Slovinsko průměr 1998–2000. ³⁾ Předběžný údaj. ⁴⁾ Dodatečná oprava. Pramen: Eurostat (2007a, 2007b).

Pokud jde o přechod ke společné měně, vysoké deficity běžného účtu platební bilance v části nových členských zemí nepředstavují pro eurozónu zvláštní nebezpečí. V eurozóně jako celku je běžný účet spolehlivě vyrovnán (v minulosti s mírným přebytkem, v současnosti se zanedbatelným deficitem). Vyrovnanost běžného účtu není součástí maastrichtských konvergenčních kritérií, týká se jen makroekonomické stability v jednotlivých zemích. Pro domácí ekonomiku zemí s vysokými deficity to znamená, že rychlé přijetí společné měny je může uchránit před prudkou depreciaí měnového kurzu.

Specifika při zavádění eura v jednotlivých zemích

Přehled vývoje fundamentálních ekonomických veličin zemí EU-8 ukazuje na možné problémy s přizpůsobením k požadavkům, nutným pro přijetí společné měny, i na různost podmínek, které k tomuto kroku motivují z hlediska vnitřní i vnější ekonomické rovnováhy. Přínosy přijetí eura, spočívající v odstranění kurzových rizik a snížení transakčních nákladů, mají v různých podmínkách různou váhu. Snížení kurzových rizik je zvláště důležité pro země, které trpí velkými deficity běžného účtu platební bilance. K nim patří zejména pobaltské země a Maďarsko. Pro tyto země „eurový deštník“ představuje ochranu před měnovou krizí, která by v případě samostatných měn mohla pod náporom finančních spekulací nastat. Zajištění stability měnového kurzu může v konkrétních případech převážit nad jinými nevýhodami. Tento závěr se však doposud netýká České republiky, která jako jediná ze zemí EU-8 má kladnou obchodní bilanci a deficit běžného účtu platební bilance se v posledních letech snížil na udržitelnou výši. Určité riziko do budoucna však může představovat narůstající deficit bilance výnosů, který ve značné míře pohlcuje přebytky obchodní bilance.

Další významnou výhodou pro ekonomický růst v zemích EU-8 po přijetí společné měny je vstup do prostředí s nízkou inflací a nízkými úrokovými mírami, podporujícími investice a růst. Ve většině zemí EU-8 jsou úrokové míry podstatně vyšší než v eurozóně. Nižší úrokové míry jsou faktorem, který může urychlit reálnou konvergen-

ci. Vzniká však současně nebezpečí přehřátí ekonomiky a následného zpomalení ekonomického růstu, pokud se v dohánějících zemích neprosazuje dostatečný předstih před růstem produktivity práce v zemích vyspělejších a domácí poptávka je kryta neúměrným růstem dovozu při nadměrném čerpání zahraničních úspor (případ Portugalska). Tato výhoda však opět neplatí pro Českou republiku, která má úrokové míry nižší než v eurozóně.³¹ Zde by se naopak úrokové míry po přijetí eura zvýšily a motivace k investicím snížily.

Na rozdíl od přínosů, které se netýkají všech zemí ve stejné míře, je snížení transakčních nákladů, spojených s převodem domácích měn na euro, neoddiskutovatelným přínosem pro všechny zúčastněné. Jeho význam je nezanedbatelný zejména pro exportéry. Bilance přínosů a nákladů se liší v různých zájmových skupinách. Zatímco zpevnění kurzu přispívá ke snížení dovozních cen, snižuje tlaky na inflaci a explicitně pomáhá dovozčům, prudké zpevnění kurzu postihuje exportéry a může tlumit ekonomický růst. Při existenci samostatných měn je pro exportéry příznivější vyrovnávání cenových hladin inflačním kanálem, který se rovnoměrněji rozkládá v celé ekonomice, zatímco kurzový kanál postihuje jednostranně jejich zisky.

Mezi přínosy je nutno zmínit též přímou účast na formování společné měnové politiky zemí eurozóny, která je ovšem podřízena především zájmům stability společné měny. Pro některé země s ohroženou makroekonomickou stabilitou není bez významu ani ukázkující vliv Paktu stability a růstu, který by měl zvýšit jejich finanční disciplínu. Jak však ukazují zkušenosti Řecka, tlak Paktu nebyl dostatečný a různými cestami se dařilo jej obcházet. Další změnou po přijetí společné měny je zvýšení transparentnosti při vyjádření cen a mezd v eurech. To představuje určitý „demonstrační efekt“, který může přispět k přibližování cenových a mzdových relací, zejména v geograficky blízkých zemích a regionech.

Konkrétní bilance přínosů a nákladů v jednotlivých zemích EU-8 se významně odlišuje. Nejméně problematický byl přechod na společnou měnu ve Slovinsku, které již dosáhlo relativně vysoké ekonomické úrovně ve vztahu k průměru zemí EU-25 a současně jeho cenová úroveň v relaci k EU-25 se blíží třem čtvrtinám. Plnění maastrichtských kritérií nepředstavovalo zde zvláštní problém – míru inflace se v roce 2005 i 2006 podařilo snížit na 2,5 % a deficit veřejných rozpočtů klesl pod 2 %. Tomu odpovídají i úrokové míry a míra veřejného dluhu. Nominální kurz tolaru se od roku 2005 přestal výrazněji znehodnocovat. Je proto logické, že Slovinsko vstoupilo jako první ze zemí EU-8 do eurozóny.

Na opačném pólu z hlediska dosažené ekonomické úrovně jsou pobaltské státy, jejichž HDP na obyvatele ve vztahu k EU-25 se v roce 2005 pohyboval od 48 % v Lotyšsku po 60 % v Estonsku. Z hlediska přijetí eura to však neznamená, že tyto státy by měly být mezi posledními. K plnění maastrichtských kritérií má nejbližší Litva, poněkud větší problémy s mírou inflace jsou v Lotyšsku. Pobaltské státy všeobecně nemají problém s vyrovnáním veřejných rozpočtů. Relativní cenová úroveň v těchto zemích je nízká, avšak tento stav víceméně odpovídá jejich nízké ekonomické úrovni. Přitom jde o státy malého ekonomického rozměru, které ve své historii prakticky téměř neuplatňovaly samostatnou měnovou politiku. (Estonsko a Litva uplatňují kurzový režim „měnového výboru“.) Společné jim jsou velké deficity běžného účtu platební bilance, které mohou

³¹ K 1. lednu 2007 činila 2T repo sazba 2,5 % a byla o 1 p.b. nižší než v eurozóně. Původní úvahy o zvyšování sazeb již na počátku roku se oddálily vzhledem k nižšímu než předpokládanému růstu inflace (koncem roku 2006 činila míra inflace 1,7 %, zatímco ČNB ještě v říjnu 2006 očekávala 2,5 %). Lze tedy předpokládat, že ke zvyšování sazeb a jejich přibližování k sazbám eurozóny dojde až později; v nejbližších měsících bude úrokový diferenciál spíše dále narůstat.

představovat problém při existenci vlastní měny. Časný vstup do mechanismu směnných kurzů ERM II je v těchto zemích oprávněn jejich specifickou pozicí. Situace v největší polské ekonomice je složitější a vyžadovala by specifický rozbor.

V ČR stále existuje nepřiměřeně velký rozdíl mezi paritou kupní síly koruny a směnným kurzem, jak je analyzováno výše. Relativní cenová úroveň, odpovídající ekonomické vyspělosti země, by se podle regresní analýzy měla v současnosti pohybovat kolem tří čtvrtin. Při dosavadním tempu přibližování cenové hladiny, které se pohybovalo kolem 4 % ročně, by bylo možno tříčtvrtinové cenové úrovně ve vztahu k EU-25 dosáhnout za 7 až 8 let, tj. v letech 2012–2013. Vzhledem k souběžnému postupu reálné konvergence (zvýšení HDP na obyvatele v poměru k EU-25 v letech 2012–2013 lze odhadnout zhruba na 85 %) by se i tak relativní cenová hladina pohybovala výrazně pod regresní přímkou, měřící závislost cenové úrovně na ekonomické úrovni.

Dřívější přechod na společnou měnu, spojený se zafixováním kurzu české koruny vůči euru na jeho běžné tržní hodnotě, by vedl k neúměrně nízkému ocenění domácích finančních aktiv (úspor obyvatelstva i podniků). Slabý kurz znamená zchudnutí země v relaci k zahraničí. Pokud počítáme s udržení dosavadního tempa zhodnocování nominálního kurzu české koruny (o 3,8 % ročně v letech 2001–2006), pak odložení vstupu do eurozóny o 3 roky představuje zvýšení nominální hodnoty finančních aktiv v eurech o 11 %. Při zhruba stejné nebo jen mírně vyšší míře inflace jako v eurozóně to současně znamená i zvýšení reálné hodnoty finančních aktiv vůči zahraničí zhruba o desetinu.

Řešením „slabého“ kurzu není ani jeho rychlejší jednorázová apreciacie při konverzi domácí měny na euro, neboť ta by brzdila export a ekonomický růst (nehledě na to, že ostatní země by s takovýmto nastavením kurzu nemusely souhlasit). Tržní síly potřebují ještě určitý čas k tomu, aby přirozeným způsobem uvedly kurz koruny do souladu s paritou kupní síly a s ekonomickou úrovní země. Česká ekonomika má tedy více důvodů řídit se při přechodu na společnou měnu spíše principy „don't hurry policy“. Vzhledem k tomu, že ani Maďarsko a Polsko nesměřují do eurozóny tak rychle, jak se to dříve jevilo, nezůstala by ČR osamocena, čímž se riziko možných spekulativních nájezdů na měnu snižuje.

K odkladu přijetí eura v ČR

V České republice byl ve Strategii přistoupení k eurozóně z roku 2003 uvažován termín přijetí eura v roce 2009 nebo 2010. Tento termín byl v současnosti odložen vzhledem k problémům s deficitem veřejných rozpočtů, které se již zřejmě nepodaří snížit pod 3 % do roku 2008, jak bylo původně předpokládáno. V dokumentu vlády „Vyhodnocení plnění maastrichtských konvergenčních kritérií a stupně ekonomické sladění s eurozónou“ z listopadu 2006 se předpokládá překročení kritériálního deficitu nejen v roce 2007, ale i v roce 2008, kdy měl deficit již klesnout těsně pod 3 % (viz tabulka 15).

Tabulka 15: Vládní deficit v % HDP (podle ESA 95)

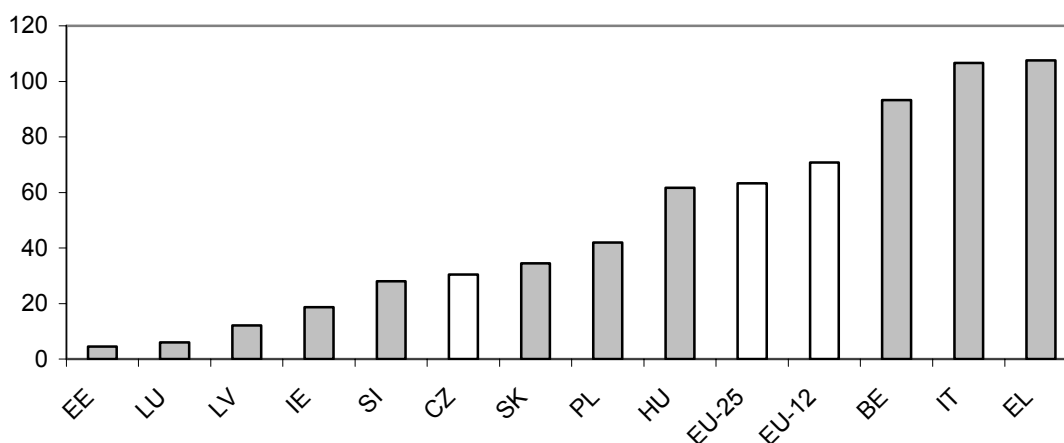
	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Hodnota kritéria	-3,0	-3,0	-3,0	-3,0	-3,0	-3,0
Česká republika	-6,6	-2,9	-3,6	-3,5	-4,0	-3,5 ¹⁾

¹⁾ Za rok 2008 uveden předpoklad minimálního snížení o 0,5 p.b. podle procedury při nadměrném deficitu, který není zajištěn konkrétními opatřeními. Pramen: Vláda ČR 2006.

Česká ekonomika promarní příležitost napravit své veřejné finance v období rychlého ekonomického růstu a zakládá tak rizika obtížně financovatelných výdajů v delší perspektivě. Udržitelné trvalejší snížení vládního deficitu lze docílit během několika let kombinací krátkodobých cílených opatření se zahájením prací na dlouhodobějších reformách penzijního systému a systému zdravotní péče. Dosavadní poměrně nízká míra veřejné zadluženosti přitom poskytuje prostor k všestranně uvažovanému řešení, které si vyžaduje zejména penzijní reforma.

Úroveň veřejného dluhu, měřená jako kumulované zadlužení v relaci k HDP, činí v ČR zhruba polovinu kritériální hodnoty, určené na 60 %. Díky rychlým tempům růstu HDP v současné dekádě se vládní dluh v relaci k HDP udržuje na stabilní výši mezi 30 až 31 %. V metodice ESA 1995 míra zadluženosti v roce 2003 činila 30,1 %, v roce 2005 se udržela na 30,4 % a v roce 2006 dosáhla podle odhadu v citovaném vládním dokumentu 30,6 %. Tvrzení o údajné katastrofální zadluženosti české ekonomiky neodpovídá skutečnosti. Nižší míra zadluženosti je pouze v malých zemích – v Lucembursku, Irsku, ve Slovinsku a v zemích Pobaltí. Pouze 3 % obyvatelstva EU-25 je zadluženo méně, naopak 95 % je zadluženo více než v ČR (viz obrázek 10).

Obrázek 10: Míra vládního dluhu v % HDP ve vybraných zemích EU, rok 2005

Pramen: ECFIN (2006), s. 180, 181.

Z analýzy odlišných podmínek české ekonomiky vyplývají závěry, které by měly být brány v úvahu při rozhodování o termínu připojení k euru.

- V ČR jsou nižší úrokové míry než v eurozóně. Přejít ke společné měnové politice by znamenal **zdražení poskytovaných úvěrů**. To je opakem toho, co očekávají od eura ostatní nové členské země, kterým se vstupem do prostředí s nižší inflací sníží náklady na půjčování peněz s důsledky na zvýšení investic a hospodářského růstu. V ČR tento stimul odpadá a hospodářský růst by byl naopak brzděn.
- Předčasné zafixování kurzu CZK, jehož zhodnocování se stalo v současnosti při nízké míře inflace jediným kanálem konvergence cenové úrovně, by vyvolávalo **nežádoucí tlaky na zvýšení inflace**. Tento jev se vyskytl i v dynamicky se rozvíjejících ekonomikách současných členů eurozóny, v nichž později byla inflace utlumena za cenu zpomalení růstu HDP. Přitom cenová hladina ČR je vzdálena od úrovně ve vyspělých zemích více, než by odpovídalo ekonomické úrovni. V ostatních přistupujících zemích je relace obou ukazatelů víceméně shodná. Zakonzervování nízké cenové hladiny je v rozporu s působením tržních sil na propojených trzích.

- Ukotvení kurzu CZK na současné nízké úrovni by vedlo k **podhodnocení domácích finančních aktiv** (úspor obyvatelstva i „korunového“ volného kapitálu podniků), tj. ke zbytečnému „zchudnutí“. Je nutno vyčkat minimálně ještě 3–4 roky, aby se kurz tržním způsobem dostal na odpovídající úroveň.
- ČR má jako jediná z nových členských zemí aktivní obchodní bilanci a deficit běžného účtu je zatím přiměřený. Nepotřebuje tedy tak naléhavě **eurový deštník** z důvodů velkých deficitů běžného účtu jako státy Pobaltí nebo Maďarsko, i když narůstající deficity bilance výnosů (odplývající dividendy zahraničních vlastníků) představují do budoucna určité riziko. Dlouhodobě je ovšem kurzová stabilita vůči hlavním obchodním partnerům nespornou výhodou.
- Jednostranné zaměření na nákladovou/cenovou konkurenceschopnost, vyplývající z nízké cenové a mzdové hladiny v ČR, **podvazuje motivace k přechodu na kvalitativně založené výhody**, ke kterým má česká ekonomika předpoklady. Nominální pracovní náklady na osobu činily v roce 2005 jen 32 % a jednotkové pracovní náklady 49 % v relaci k průměru EU-25. Pokud cenová úroveň nedosáhne alespoň tří čtvrtin v relaci k EU-25 (jako ve Slovinsku) a odpovídajícím způsobem se nepřizpůsobí i další makroekonomické parametry, měla by v zájmu plynulého vývoje pokračovat konvergence s využitím kurzového kanálu.

Kombinace vnějších (maastrichtských) i vnitřních (vlastních) kritérií navozuje odklad přijetí eura zhruba o 3 až 4 roky proti původním předpokladům. To znamená posunout vstup do ERM II někdy na rok 2010–2011 a přijetí eura po 2 letech pobytu a vyhodnocovacím procesu v průběhu roku 2013 nebo 2014. Snížení rozpočtového deficitu pod 3 % HDP je žádoucí stihnout dříve, rozhodně před rokem 2010, aby byla vyloučena hrozba sankcí, vyplývající z Paktu stability a růstu, které platí i pro země mimo eurozónu. Současně se tak uvolní vyjednávací pozice pro přijímání eura podobně jako ve Švédsku, které oddaluje připojení k euru podle vlastních potřeb.

4.6 Nákladová/cenová konkurenceschopnost

Produktivita práce v zemích EU-8 zaostává za průměrnou úrovní zemí Unie podstatně méně než úroveň mezd a celkových pracovních nákladů. V důsledku toho jsou zde velmi nízké jednotkové pracovní náklady a celý region vyniká vysokou nákladovou/cenovou konkurenceschopností. Úroveň českých mezd v nominálním vyjádření (v kurzovém přepočtu) dosahovala v roce 2005 celkem 639 EUR měsíčně, tj. necelou čtvrtinu mezd rakouských. V reálném vyjádření to bylo vzhledem k nižší cenové úrovni v ČR více než dvě pětiny. V Lotyšsku, Litvě a na Slovensku se průměrné mzdy v nominálním vyjádření pohybují na úrovni 13 % až 17 % mezd rakouských, v reálném vyjádření činí 27 až 31 % (viz tabulka 16).

Propastné rozdíly v nominálních mzdách lze charakterizovat tak, že za mzdu 1 rakouského pracovníka si lze najmout 4 pracovníky v ČR, 6 pracovníků na Slovensku, 10 pracovníků v Rumunsku, 16 pracovníků v Bulharsku a 20 pracovníků na Ukrajině nebo v Číně.³² Úroveň mezd v České republice byla víceméně shodná s úrovní mezd v Maďarsku a příliš se nelišila od Polska, avšak byla významně vyšší než na Slovensku. Ve vztahu k této sousední zemi, dříve součástí společného státu, byla úroveň „eurových“ mezd v České republice o 43 % vyšší (v reálných mzdách rozdíl činil 39 %). To spolu s vysokou mírou slovenské nezaměstnanosti, která je v rámci EU druhá nejvyšší

³² Vlastní propočty na základě studie Gligorov, Podkaminer et al., 2006, s. 105–117.

po Polsku (v roce 2005 dosáhla 16,4 % podle mezinárodně srovnatelné statistiky LFS), vede k poměrně silnému migračnímu proudu při přesunu pracovních sil ze Slovenska do České republiky a ke konkurenčním tlakům při umisťování zahraničních investic.³³ Vzniká tak problém u zahraničních investorů, kteří zakládají investice v České republice s podporou na vytváření nová pracovní místa z českého rozpočtu, avšak levnější pracovníky si dovážejí ze Slovenska a Polska.

Tabulka 16: Průměrné hrubé měsíční mzdy v zemích EU-5 ve srovnání s Rakouskem, rok 2005

	Mzdy v kurzovém přepočtu		Mzdy v paritě kupní síly	
	EUR	Rakousko = 100	PPS	Rakousko=100
Česká republika	639	24	1135	42
Maďarsko	638	24	1044	40
Polsko	591	22	1083	40
Slovensko	448	17	816	31
Slovinsko	1157	47	1584	64
Estonsko	513	19	881	35
Lotyšsko	350	13	700	27
Litva	368	14	744	29
Rakousko	2645	100	2551	100

Pramen: Gligorov, Podkaminer et al. (2006, s. 105–117); vlastní úpravy.

Jednotkové pracovní náklady (JPN), měřené jako celkové pracovní náklady na osobu v kurzovém přepočtu (včetně příspěvků na sociální pojištění a jiných nemzdových nákladů podle náhrad na zaměstnance ze statistiky národních účtů), připadající na jednotku reálného HDP, dosahují v ČR méně než polovinu úrovně EU-25 a jen kolem 40 % úrovně sousedního Rakouska. V rámci zemí středoevropské pětky má ČR JPN blízké k úrovni Maďarska, zatímco JPN ve Slovinsku jsou podstatně vyšší a na Slovensku naopak výrazně nižší než v ČR (viz tabulka 17).

Tabulka 17: Produktivita práce a jednotkové pracovní náklady v EU-5, rok 2005 (EU-25=100)

	HDP/prac. (PPS) ¹⁾	Pracovní náklady na zaměstnance (EUR) ²⁾	Agregátní JPN
Česká republika	66	32	49
Maďarsko	71	37	52
Polsko	59	26	44
Slovensko	65	23	35
Slovinsko	79	57	73

Pramen: ¹⁾ Eurostat (2007b), cit. 17. 1. 2007; ²⁾ Gligorov, Podkaminer et al. (2006), s. V; vlastní propočty.

Takto definovaný ukazatel vyjadřuje na národohospodářské úrovni cenovou konkurenční schopnost. Často opakovaná tvrzení o vysokých pracovních nákladech v ČR, která lze najít v tisku i v četných prohlášeních podnikatelských svazů, jsou zavádějící.³⁴ Vysoké pracovní náklady skutečně Česká republika má ve srovnání s Čínou,

³³ Mezi roky 1998 a 2005 se zvýšil počet občanů Slovenska oficiálně pracujících v ČR o 30 % a dosáhl 85 tisíc osob. Omezení pohybu pracovních sil nebylo mezi oběma součástmi dříve společného státu uplatňováno ani před vstupem do EU, na rozdíl od pravidel, uplatňovaných ve vztahu k jiným sousedním zemím.

³⁴ Takovéto tvrzení proniklo dokonce i do počátečních verzí Strategie hospodářského růstu, připravované vládou ČR v roce 2005. Lze je najít i v četných článkách v odborném tisku (viz například Sochor, 2007).

Ukrajinou nebo Bulharskem a Rumunskem.³⁵ To však nejsou státy srovnatelné s ČR ani ekonomickou úrovní, ani historií industriálního rozvoje.

V České republice (podobně jako na Slovensku) je sice relativně vysoký podíl příspěvků na sociální a zdravotní pojištění ve vztahu k hrubým mzdám, avšak ostatní vedlejší pracovní náklady jsou naopak mimořádně nízké a nízká je především základní složka pracovních nákladů – průměrné mzdy. Podstatnou pro podnikatelské kalkulace je celková výše pracovních nákladů ve vztahu k produktivitě práce. Tyto náklady se v ČR nacházejí pod úrovní, která by příslušela zemi stejné ekonomické vyspělosti. Česká ekonomika je v rámci EU vysoce cenově konkurenceschopná především proto, že má nízké pracovní náklady. Pokud jde o rychlý růst pracovních nákladů, lze jej při vyrovnávání relací s vyspělými zeměmi očekávat, neměl by však překročit únosnou míru, aby nenarušil vývoj konkurenceschopnosti.

5. Perspektivy konvergence a strategie hospodářského růstu

Překlenutí mezery v ekonomické úrovni k vyspělým zemím Unie je **záležitostí dlouhodobou**. I když se tato mezera v nově přistoupivších zemích postupně zužuje, její rozměr zůstává veliký. Výraznější přiblížení k úrovni vyspělých zemí si vyžádá pronikavé změny v hybných silách konkurenční schopnosti. V zemích EU-5 jako celku dosahovala úroveň HDP na obyvatele v PPS v relaci k průměru zemí EU-25 v roce 1995 jen 47 % a v roce 2005 se zvýšila na 56 %. Mezera k EU se tedy v uplynulých 10 letech uzavírala o necelý 1 procentní bod ročně. V žebříčku ekonomické úrovně zemí EU-25 se jen Slovinsko a Česká republika nacházejí ve střední třetině, ostatní země EU-5 jsou ve třetině poslední.

V České republice se reálná konvergence zrychlila v současné dekádě. Ekonomická úroveň, měřená HDP na obyvatele v paritě kupního standardu, se v relaci k EU-25 zvýšila mezi roky 2000 a 2006 z 65 % na 76 % a existující mezera se tak zužovala téměř o 2 p.b. ročně. Částečně zde šlo o vyrovnávání propadu z první transformační dekády. K podobně rychlému vzestupu došlo i v ostatních zemích EU-5 s výjimkou Polska, které naopak zaznamenalo nejpříznivější výsledky z uváděných zemí v 90. letech. V roce 2006 však byla ekonomická úroveň Polska předstížena dokonce i všemi třemi pobaltskými státy. Polsko se tak ocitlo na konci žebříčku zemí EU-25 a v rozšířené EU-27 zaujímá místo na konci před Rumunskem a Bulharskem.

Tempa růstu HDP v zemích EU-5 jsou v posledních letech v souhrnu o 2 až 3 p. b. vyšší než v EU-25. Vše nasvědčuje tomu, že v nejbližším období bude možno **předstih ve výši nejméně 2 p. b.** udržet, což bude dynamizujícím faktorem ekonomického růstu v celé Unii. Rychlost konvergence bude záležet na odpovídající hospodářské strategii, kterou budou jednotlivé země volit při využívání vlastních předností a odstraňování existujících slabín. Podmínkou stanovení vhodné růstové strategie je pochopení faktorů, které jsou v současnosti hnací silou reálné konvergence.

Příprava na vstup do EU již v procesu vyjednávání významně kultivovala institucionální prostředí v přistupujících zemích a zvýšila jejich atraktivitu pro zahraniční investice. S využitím silného přílivu zahraničních investic se v rozhodující míře podařilo překonat obtíže transformace, spjaté s restrukturalizací výroby. Tento faktor byl zvláště důležitý

³⁵ Čínské nominální mzdy v kurzovém přepočtu činí zhruba 5 % mezd rakouských, což je dáno především velmi nízkým kurzem čínské měny (viz Podkaminer, Hunya et al., 2005).

pro českou a slovenskou ekonomiku, které musely od základů přebudovat své výrobní zaměření. S odstraněním zbývajících bariér v zahraničním obchodě bezprostředně po vstupu do EU získaly nové členské země další růstové stimuly. To přispělo k urychlení růstu HDP v České republice, který v posledních letech dosahuje kolem 6 % ročně, na Slovensku dokonce až mezi 6 a 8 %. Také v Polsku se zrychlil příliv zahraničních investic (v roce 2006 na 15 mld. USD) a obnovil se přírůstek HDP nad 5 %. V těchto zemích se s prudkým přílivem zahraničních investic při jejich dokončování začínají projevovat nabídkové šoky.³⁶ Očekávaný přínos finančních zdrojů z evropských strukturálních fondů bude představovat další růstové podněty.

Pokud budou jednotlivé země EU-5 při příznivém vývoji i nadále dosahovat vyšších temp růstu než v EU, bude to při jejich provázanosti (nejtěsnější mezi ČR a SR) příznivě ovlivňovat vývoj celého středoevropského regionu. Nejobtížnější bude další přizpůsobování v ekonomice polské, zatížené velkým podílem málo produktivního zemědělství. Finanční trhy vnímají středoevropský region jako celek, takže úspěchy či neúspěchy této zdaleka největší středoevropské ekonomiky se mohou odrazit i jinde.³⁷ Poměrně příznivá tempa ekonomického růstu, očekávaná v nejbližší budoucnosti v celém regionu, by však neměla ukolébávat pozornost a odradit od intenzivních příprav na další etapu, kdy již nebude možno jako na hlavní faktor spoléhat na nákladovou konkurenceschopnost.

Sílu jednotlivých růstových faktorů je obtížné změřit a navzájem odlišit, neboť se různým způsobem překrývají, přičemž některé z nich mohou být pouze dočasné a jejich vliv bude časem slábnout. Otevřenou otázkou zůstává potřebná hloubka a způsob provedení reformy na trhu práce, v penzijních systémech, sociálním zabezpečení a v daňové soustavě, jejichž dopad je dlouhodobý, takže v krátkém a středním období nemohou být výsledky zřetelné. Přímocharé spojování reformy s ekonomickým růstem v bezprostředně následujících letech je přinejmenším zjednodušené.³⁸ V teoretických analýzách i v dokumentech, věnovaných hospodářské strategii, se lze setkat s různými přístupy, z nichž některé trpí odtržeností od reality. Často se vyskytuje **mechanické přenášení dosavadních trendů** do vzdálenější budoucnosti, aniž by byly objasněny jejich příčiny a zkoumána jejich trvalost či dočasnost (viz například studii CESES UK, rozebíranou v kapitole 3.1).

Opačná tendence v posuzování možné rychlosti konvergence je zakotvena v dokumentu Strategie hospodářského růstu ČR (SHR). Proklamovaný hlavní **cíl dosažení průměrné ekonomické úrovně zemí EU-25 již v roce 2013 je nadměrně ambiciózní.**³⁹ Při úrov-

³⁶ Prudká akcelerace temp růstu zpracovatelského průmyslu v ČR i na Slovensku je spojena s rozbíhajícími se kapacitami zejména v automobilovém průmyslu. V ČR se jednalo v letech 2005-2006 o rozjezd kapacit automobilového průmyslu v Kolíně, prudší vzestup je i v odvětví elektrotechniky. Na Slovensku se rozšiřují nebo uvádějí do provozu kapacity bratislavského Volkswagenu, korejské Kia Motors v Žilině a PSA Peugeot Citroen v Trnavě, které v roce 2007 mají dohromady vyrobit kolem půl milionu aut. Výrobci aut a na ně napojené firmy se budou podílet na vývozu až 30 %, což představuje velkou míru závislosti slovenské ekonomiky na prosperitě tohoto odvětví.

³⁷ V objemu HDP za EU-25 v reálném vyjádření činí podíl polské ekonomiky 4,1 %, zatímco podíl ČR jen 1,6 % a Slovenska 0,6 %; země EU-5 jako celek dosahují v současnosti podílu 8,1 %, země EU-10 celkem 9,0 %.

³⁸ Takovéto krátké spojení se vyskytuje např. i v materiálech OECD v souvislosti se slovenskými reformami (viz OECD, 2005a, s. 20).

³⁹ Vláda ČR vzala tento dokument na vědomí 20. 7. 2005. Pro dohnání úrovně EU-25 v průběhu let 2006–2013 by tempa růstu HDP v propočtu na obyvatele musela trvale přesahovat 6 % ročně.

ni HDP na obyvatele ČR ve vztahu k EU-25 ve výši 76 % v roce 2006 by to znamenalo překonat za 7 let rozdíl 24 p.b. Pro srovnání lze uvést, že v mimořádně úspěšném období mezi roky 2000 a 2006 se mezera zúžila „jen“ o 11 p. b. Za tak krátké období tak velký rozdíl vyrovnat nelze. Další zúžení mezery do roku 2013 může v nejlepším případě činit 10 až 12 p.b. (tj. dosažení relace v ekonomické úrovni k EU-25 mírně pod 90 %).⁴⁰

Podpůrné argumenty, poukazující na rychlý růst ve státech Pobaltí nebo v Irsku, nejsou relevantní. Pobaltské státy mají ve srovnání s ČR nízkou ekonomickou úroveň a rychlá tempa růstu měly v letech, kdy se vracely na dříve dosaženou úroveň za sovětského období. Růst z takto nízké základny obsahuje v sobě takový rozsah efektu dohánění, který v českých podmínkách není možný. Ani odkaz na vysoká tempa růstu a rychlý proces dohánění v Irsku není adekvátní. Odhlíží od specifických podmínek, jako je např. velký přísun přímých investic od zahraničních Irů, jejichž počet v zámoří mnohonásobně převyšuje počet obyvatelstva na „zeleném ostrově.“ Ke specifickým podmínkám patří také široká znalost angličtiny, usnadňující pronikání na evropské trhy. Dále je nutno vzít v úvahu, že vykazovaná vysoká tempa růstu HDP v Irsku jsou v určité míře nadhodnocena. Eviduje se zde HDP, který se v Irsku ve skutečnosti ani nevytváří, ani neužívá, neboť výhodné nízké zdanění motivuje k tomu, aby se tam přidaná hodnota a podnikatelské zisky pouze zdaňovaly.⁴¹ Vzniká tak značný rozdíl mezi vykázaným růstem HDP na straně jedné a růstem hrubého národního důchodu (HND) na straně druhé. Zatímco podle úrovně HDP na obyvatele se Irsko nachází na 2. místě v EU-25 (hned za rovněž atypickým Lucemburskem, kde je HDP ve velké míře vytvářen dojíždějícími zahraničními pracovníky – nerezidenty), podle úrovně HND na obyvatele je až na 10. místě. Úroveň HND na obyvatele je zde v rámci bývalé EU-15 blízka průměru – předstihuje pouze země tzv. „jižního křídla“ a Německo po sjednocení.

Zpochybnění možnosti dohnat průměrnou úroveň zemí EU-25 do roku 2013 nepopírá jinak optimistické výhledy. Česká ekonomika má po překonání počátečních transformačních obtíží a provedené přestavbě výrobní struktury šanci udržet rychlý ekonomický růst při vhodné kombinaci pokračujících institucionálních reforem, zlepšení inovační výkonnosti a nezbytného přizpůsobení kvalifikační úrovně obyvatelstva. Lze přitom počítat s příznivým vlivem dalšího přílivu PZI a účelným využitím dodatečných finančních zdrojů z evropských fondů. Průměrná roční **tempa růstu HDP ve výši 4 % až 6 %**, která se prosadila v současné dekádě, **lze ve střednědobé perspektivě zachovat alespoň na spodní hranici daného rozmezí.** Tato očekávaná poměrně příznivá tempa ekonomického růstu by však neměla ukolébávat pozornost a odrazovat od intenzivních příprav na další etapu, kdy již nebude možno jako na hlavní faktor spoléhat na nákladovou konkurenceschopnost.

Úvahy o dalším ekonomickém růstu obvykle vycházejí z klasického hospodářského cyklu, na jehož základě se předpokládá zpomalení dosavadních robustních temp. I když tato teze v zásadě platí, je nutno mít na zřeteli specifika transformující se ekonomiky.

V Konvergenčním programu, předloženém na podzim 2005, se však uvažuje s podstatně nižšími tempy růstu HDP v období 2006 až 2008, a to ve výši 4,2 % až 4,8 %.

⁴⁰ Pokud by se tato relace počítala nikoliv k EU-25, ale po přijetí Bulharska a Rumunska již k průměru za země EU-27, byla by zhruba o 3 p. b. vyšší.

⁴¹ Mnohé nadnárodní korporace se snaží „papírově“ přesunout zdanění zisků z evropského kontinentu do Irska. Využívají se k tomu účelově zkreslené vnitropodnikové ceny a další machinace. Poté se v Irsku zdaněné zisky ze země stěhují ve formě vyplácených dividend a jinými cestami. Příkladem může být společnost Microsoft, ORACLE a další (viz Wall Street Journal of Europe 2005, s. 1 a s. 13).

Recese ve druhé polovině 90. let a následující akcelerace růstu v současné dekádě **nejsou pouhým projevem klasického cyklu**, ale byly v převažující míře dány předchozími transformačními potížemi a jejich pozdějším překonáním. Z těchto důvodů také nedošlo k synchronizaci s cyklem v předních zemích EU, neboť růst v ČR se zrychloval v době zpomaleného růstu v Německu a dalších zemích EU, které jsou hlavními obchodními partnery ČR.

Významnou otázkou dalšího postupu reálné konvergence je její **sladění s konvergencí nominální**. Tato otázka se bezprostředně týká **vstupu do eurozóny**. Nejde jen o splnění maastrichtských kritérií. Ta jsou nutná k zajištění stability společné měny a současně mohou pomoci k upevnění rozpočtové disciplíny, nutné k udržení makroekonomické stability dané ekonomiky. Z hlediska vstupující země je však rozhodující vlastní kritérium – zda takovýto krok podpoří přibližování ekonomické úrovně. Nadměrně přísné makroekonomické politiky, koncipované pro podmínky vyspělých stabilizovaných ekonomik, mohou v odlišných podmínkách dohánějících zemí bránit rychlému postupu reálné konvergence. Je proto nutné posoudit, nakolik je stabilizující vliv připojení ke společné měně adekvátní zralosti a stupni reálné konvergence kandidujících ekonomik. Při rozhodování o časovém rozvrhu je nutno vážit specifické podmínky jednotlivých zemí a poměřovat možné výhody a nevýhody tak, aby byl vybrán vhodný termín (a na něj vázaný konverzní měnový kurz), který by **nepodrazil konkurenceschopnost a růst** na straně jedné a **nevedl k neúměrnému „zchudnutí“** v důsledku nízkého ocenění finančních aktiv v relaci k vyspělým ekonomikám Unie na straně druhé.

6. Závěr

Vývoj reálné a nominální konvergence bude vzhledem k existujícím relacím v ČR probíhat při větší rychlosti nominální konvergence. Ukazatele, které jsou nejvíce vzdáleny úrovni EU – nominální mzdy, jednotkové pracovní náklady, cenová úroveň základních životních potřeb i celková cenová hladina – se budou přibližovat k EU rychleji než ukazatele reálné konvergence, tj. HDP na obyvatele i HDP na pracovníka v paritě kupní síly, které jsou již v současné etapě k úrovni EU blíže. Plynulý průběh integračního procesu přitom vyžaduje, aby nedocházelo k nežádoucím výkyvům. Kdyby např. růst cenové hladiny probíhal příliš rychle, mohlo by dojít ke snížení reálných mezd a životní úrovně. Kdyby v této situaci hospodářská politika podlehla mzdovým tlakům a došlo by ke zvýšení mezd nad úroveň, umožněnou předstihem v růstu produktivity práce, pak by klesala konkurenceschopnost v zahraničním obchodě a rostla by nezaměstnanost. Vyvážený vývoj uváděných makroekonomických parametrů je podmínkou udržitelného ekonomického růstu.

Hodnoceno prizmatem londýnské City je česká ekonomika v současnosti „nejúspěšnější a nejvyváženější ve střední Evropě.“⁴² Tento pohled však nepostihuje **slabé stránky a rizika**, hrozící v delší perspektivě. Autoritativní mezinárodní instituce zdůrazňují především **závady v hospodaření veřejných rozpočtů**. OECD v publikaci *Economic Outlook* z prosince 2006 (OECD, 2006c, s. 127) uvádí jako hlavní problém současné doby „nedostatek strukturálních reforem, potřebných pro udržitelné snížení vládního deficitu“. Podobný důraz klade na vývoj veřejných financí Evropská komise ve své poslední předpovědi z listopadu 2006, která i země, které nejsou členy eurozóny, může vystavit proceduře pro překročení schodku podle Paktu stability a růstu. Snížení deficitu veřejných financí pod 3 % HDP je naléhavým úkolem, vyžadujícím krátkodobá cílená

⁴² Viz Ježek (2006, s. 77).

opatření, a současně zahájení prací na dlouhodobějších reformách penzijního a zdravotního systému. Období rychlého růstu však je nevhodnějším časem pro řešení problémů, které budou nazrávat v delší perspektivě.

Ještě více vyniknou slabiny české ekonomiky v dlouhodobém časovém horizontu, nazíráme-li je z nabídkové stránky. V ČR **není dostatečně rozvíjena základna pro růst, založená na inovacích**. Pokračuje převažující zaměření na výrobu energeticky a materiálově náročnou a na využívání zahraničních investic, vyhledávajících **levnou práci**. Výrazná podpora zvýšení vzdělanosti a využívání vysoce kvalifikované práce, s nimiž uspělo ve své strategii Irsko, nenabýly v hospodářské strategii priorit. Na tuto rozhodující slabinu bude nutno zaměřit pozornost při koncipování hospodářské strategie. Jinak **hrozí v delší perspektivě ztráta konkurenceschopnosti** pod náporem globalizačních tendencí. Varovný je výše uváděný případ Portugalska, které po počátečních úspěších a rychlé konvergenci k EU za pomoci strukturálních fondů v 90. letech na přelomu století ztratilo dynamiku. Při nedostatečné kvalifikaci pracovních sil se nedokázalo přizpůsobit náporu levné východoasijské konkurence, zejména v textilním a oděvním průmyslu a konkurenci levné práce z nových členských zemí v rámci EU. V jeho mezinárodní pozici nastal proces divergence.

Trvalejší zajištění rychlé reálné konvergence české ekonomiky k vyspělým zemím EU je náročnějším úkolem, než vyjadřují dnešní debaty a spory o zaměření hospodářské politiky. Nejde jen o nutné snižování deficitu veřejných financí a o motivace, které mohou být vyvolány snižováním daní při omezování jejich progresu. Tyto cíle jsou přitom, alespoň v krátkém a středním časovém horizontu, rozporné a při jejich sledování jde o dosažení sociálního konsenzu v dopadech na jednotlivé vrstvy obyvatelstva. Především jde o **schopnost přeorientovat ekonomiku** v mezinárodní dělbě práce **na náročnější výroby v hodnotovém řetězci**, aby bylo možno více těžit z předpokladů, uchovaných v kvalifikaci a vzdělanosti obyvatelstva. Česká republika se stále nachází na předních místech mezi vyspělými zeměmi v průměrném dosaženém vzdělání, měřeném počtem let, které strávila ve škole dospělá populace.⁴³ Zaostává však v míře terciárního vzdělání a na zlepšení tohoto parametru bude nutno se zaměřit, aby historicky dané předpoklady technické zdatnosti a inženýrské dovednosti obyvatelstva byly lépe využívány.

Klíčovou otázkou a společným problémem zemí EU-5 je **schopnost přechodu od cenové/nákladové konkurenceschopnosti k necenové/kvalitativní konkurenceschopnosti**, založené na využívání kvalitativních konkurenčních výhod, odpovídajících podmínkám znalostní ekonomiky. Až dosud tyto země využívají především své přednosti v nízkých jednotkových pracovních nákladech. (JPN v celé ekonomice dosahují v České republice a v Maďarsku jen kolem poloviny a na Slovensku a v Polsku méně než 40 % průměrné úrovně v EU-25, jediné Slovinsko s 80 % je úrovní EU-25 blíže.) Nízké jednotkové pracovní náklady podporují přelévání kapitálu ze zemí s dražší pracovní silou a umožňují efektivní konkurenci subdodavatelských jednotek, zapojujících se do širší dělby práce, zejména v napojení na podnikatelskou sféru Německa. Konkurence ještě „levnějších“ soupeřů jak z nově přistoupičších zemí (Bulharsko, Rumunsko), tak z evropských zemí mimo EU (Ukrajina, Rusko a další země SNS), především však všestranná a dravá konkurence Číny a dalších asijských zemí činí pokračování této varianty v delším časovém horizontu neperspektivní.

⁴³ Dospělá populace mezi 25 a 64 roky strávila ve škole v ČR 12,5 let, zatímco průměr zemí OECD činí 11,9 let. ČR v tomto směru předstihuje země jako je Japonsko, Rakousko nebo Francie (OECD 2006b).

Literatura

- Auer, J., Müller, W.:** Bilaterale Wirtschaftsvergleiche mit Polen, Ungarn, ČSFR, Jugoslawien, Rumänien und Sowjetunion. *Statistische Nachrichten*, 1993, Jahrgang 48, No. 8 Wien, Statistik Österreich.
- Barro, R.:** Economic Growth in a Cross-section Countries. *Quarterly Journal of Economics*, 1991, č. 2, s. 407-443.
- CESTAT, CANSTAT:** *Statistical Bulletin*. Praha, ČSÚ 1993-2000.
- ČNB:** Zpráva o inflaci. Praha, ČNB 2005.
- ČSÚ:** Statistické ročenky 1993 až 2005, Praha, ČSÚ 1993 – 2005.
- ČSÚ:** Mezinárodní srovnání HDP České republiky v rámci Evropského srovnávacího projektu 1993. *Zprávy a rozbor, Souborné publikace*. Praha, ČSÚ, březen 1996.
- ČSÚ:** Roční národní účty. Praha, ČSÚ 2006.
- Dědek, O.:** Rizika a výzvy měnové strategie k převzetí eura. *Politická ekonomie*, 2006, č. 1, s. 1-21.
- Denison, E. F.:** International Transactions in Measures of the Nation's Production. *Survey of Current Business*, 1981, vol. 61.
- Dobrinski, R.:** Nominal Versus Real Convergence: The Balancing Act for New EU Entrants. Vienna, March 2006. (WIIW Spring Seminar Wider Europe: Oportunities and Future Challenges. Mimeo).
- FSÚ, ČSÚ a SSÚ:** *Statistická ročenka České a Slovenské federativní republiky 1992*. Praha, FSÚ, ČSÚ a SSÚ, 1992.
- ECFIN:** Statistical Annex of European Economy. Brussels (Autumn 2006), DG ECFIN, 2006(a).
- ECFIN:** Economic Forecasts (Autumn 2006). Brussels, DG ECFIN, 2006(b).
- ECFIN:** Portugal's Boom and Bust: Lessons for Euro Newcomers. *ECFIN Country Focus*, 2006, Volume 3, Issue 16 (c).
- Eurostat:** Sustainable Development Indicators. Economic Development, Competitiveness. Eurostat 2006(a).
- Eurostat:** Statistics in Focus, No. 19, 2006. Luxembourg, Eurostat 2006(b).
- Eurostat:** National Accounts, Luxembourg, Eurostat 2007(a).
- Eurostat:** Structural Indicators, Luxembourg, Eurostat 2007(b).
- Gligorov, V., Podkaminer, L. et al.:** Broader-based Growth Resilient to Global Uncertainties. Vienna, The Vienna Institute for International Economic Studies, 2006, Research Reports, No. 328.
- Gligorov, V., Podkaminer, L. et al.:** Private Consumption and Flourishing Exports Keep the Region on High Growth Track. Vienna, The Vienna Institute for International Economic Studies, 2007, Research Reports, No. 335.
- Ježek, K.:** Česko pohledem londýnské City. *Ekonom*, 2006, č. 48, s. 77.
- Kadeřábková, A. a kol.:** *Ročenka konkurenceschopnosti české ekonomiky*. Praha, LINDE 2005.
- Kohli, U.:** Real GDP, Real Domestic Income and Terms-of-Trade Changes. *Journal of International Economics*, 2004, vol. 62, 1, s. 83-106.
- Landesmann, M., Wörz, J.:** CEEC's Competitiveness in the Global Context. Vienna, 2006, Research Reports, No. 327.
- Maddison, A.:** The World Economy. Volume 2: Historical Statistics. Paris, OECD, Development Centre Studies 2006.
- Nešvera, V.:** Komparativní analýza vývoje cen v obchodě ČR s EU. Praha, ČSÚ 2007.
- Ministerstvo financí ČR:** Makroekonomická predikce ČR. Praha, MF ČR, leden 2007.
- OECD:** Purchasing Power Parities and Real Expenditures, 2002 Benchmark Year. Paris, OECD 2004.
- OECD:** Economic Surveys: Slovak Republic. Vol. 2005, No. 16. Paris, OECD, September 2005(a).
- OECD:** OECD Economic Surveys 2003-2004. Paris, OECD 2005(b).
- OECD:** Going for Growth. Paris, OECD 2006(a).
- OECD:** Education at a Glance. Paris, OECD 2006(b).
- OECD:** Economic Outlook. Paris, OECD 2006(c).

- OECD:** National Accounts of OECD Countries. Vol. I 1994-2005. Paris, OECD 2007.
- Pazour, M.:** Dynamika konvergence cenové úrovně ČR a strategie přistoupení k eurozóně. *Politická ekonomie*, 2006, č. 6, s. 802-814.
- Slavík, C.:** Reálná konvergence České republiky k Evropské unii v porovnání s ostatními novými členskými zeměmi. *Politická ekonomie*, 2007, č. 1, s. 23-39.
- Schreyer, P., Koechlin, F.:** Statistics Brief, Purchasing Power Parities – Measurement and Uses. Paris, OECD 2002.
- Sochor, J.:** Česko má příliš velké náklady na práci. *Hospodářské noviny*, 14. 2. 2007.
- Spěváček, V.:** K vývoji souhrnných ukazatelů reálného důchodu v České republice. Praha, Centrum ekonomických studií VŠEM, 2005, *Working Paper No. 2*.
- Tůma, Z.:** Europe's Club of Nations Needs a Rule Change. *Financial Times*, Januar 11, 2006, s. 11.
- UN:** International Comparison of GDP in Europe 1996. Geneva, UN 1999.
- Vláda ČR:** Strategie hospodářského růstu. Praha, Vláda ČR 2005.
- Vláda ČR:** Vyhodnocení plnění maastrichtských konvergenčních kritérií a stupně ekonomické sladění s eurozónou. Praha, Vláda ČR 2006.
- Vintrová, R.:** Co nezachycuje HDP při měření ekonomického růstu a reálné konvergence. Praha, Centrum ekonomických studií VŠEM, 2005, *Working Paper No 1 (a)*.
- Vintrová, R.:** What GDP Indicators do not Tell You: Alternative Indicators of Economic Growth and Real Convergence. *Finance a úvěr*, 2005, č. 11 – 12, s. 579 – 595 (b).
- Vintrová, R., Žďárek, V.:** Konvergence České republiky a Slovenské republiky – současný stav a vybrané problémy. *Ekonomický časopis*, 2006, č. 5, s. 468-489.
- Wall Street Journal of Europe:** Microsoft's Dublin Unit Helps Giant Slash Tax Bill. Monday, November 7, 2005.

Obsah

1. Úvod	2
2. Teoretická a metodologická východiska	2
3. Reálná konvergence.....	4
3.1 Výchozí úroveň a dlouhodobá tendence konvergenčního procesu.....	4
3.2 Faktory konvergence – tempa růstu HDP a vývoj směnných relací.....	12
3.3 Vývoj reálného důchodu – výstižnější měřítko konvergence	15
3.4 Relace jednotkových cen vs. směnné relace – vliv kvalitativních faktorů	17
4. Nominální konvergence.....	21
4.1 Vazby reálné a nominální konvergence.....	21
4.2 Regresní analýza závislosti cenové a mzdové úrovně na ekonomické úrovni	21
4.3 Vývoj cenové hladiny a měnový kurz	23
4.4 Zkušenosti kohezních zemí po ztrátě kurzového adaptačního mechanismu	26
4.5 Implikace pro přechod na společnou měnu	28
4.6 Nákladová/cenová konkurenceschopnost	35
5. Perspektivy konvergence a strategie hospodářského růstu.....	37
6. Závěr.....	40
Literatura	42

Real and Nominal Convergence of the Czech Economy

Abstract:

The paper deals with the long-term tendency of the Czech's economy real convergence in the period 1990-2005. The factors of narrowing the income gap are analysed with a special attention devoted to the improvements in terms of trade and unit value ratios. The methodology described in chapter 2 is based on international standards enabling international comparisons of macroeconomic indicators, especially of GDP p. c. in purchasing power parity and alternative indicators of real gross domestic income, which comprises gains or losses from the terms of trade changes. In the chapter 3 the changes in catching-up and in the Czech's economy position within the framework of EU-8 and EU-25 are analysed. Chapter 4 deals with the trade-off between the real and nominal convergence. The regression analysis of the comparative price and wage level in relation to the economic level reveals a significant deviation from the theoretical values in the Czech economy. The implications for the euro adoption are derived from the big price level gap and from the medium-term tendency of the CZK appreciation, which forms the only channel of the CPL convergence given the low inflation rate. The cost/price competitiveness is examined on the basis of unit labour cost's level comparisons. At the conclusion the perspective of real convergence is examined.

Keywords: real and nominal convergence, purchasing power parity, real gross domestic income, terms of trade, comparative price level, unit value ratios, unit labour costs

JEL Classification: E31, F15, F43, J30, O11

Dosud vyšlo:

- WP CES VŠEM 1/2005. Vintrová, R.: Co neodhaluje HDP při analýze ekonomického růstu a reálné konvergence.
- WP CES VŠEM 2/2005. Spěváček, V.: Ekonomický růst České republiky ve světle ukazatelů reálného důchodu.
- WP CES VŠEM 3/2005. Vymětal, P., Žák, M.: Vývoj institucí a ekonomická výkonnost.
- WP CES VŠEM 4/2005. Müller K.: Institucionální kontext inovačně založené ekonomiky.
- WP CES VŠEM 5/2005. Hájek, M.: Ekonomický růst a souhrnná produktivita faktorů v České republice v letech 1992-2004.
- WP CES VŠEM 6/2005. Hrach, K., Mihola, J.: Souhrnné ukazatele – poznámky k jejich určování.
- WP CES VŠEM 7/2005. Kadeřábková, A.: Kvalitativní náročnost české ekonomiky.
- WP CES VŠEM 8/2005. Kadeřábková, A. a kol.: Metodologické hodnocení národní konkurenceschopnosti.
- WP CES VŠEM 9/2005. Basl, J., Pour, J.: Informační společnost a ICT.
- WP CES VŠEM 10/2005. Müller, K.: Institutional Analysis of Innovation System.
- WP CES VŠEM 11/2005. Spěváček, V., Vintrová, R., Hájek, M., Žďárek, V.: Růst, stabilita a konvergence české ekonomiky v letech 1996-2004.
- WP CES VŠEM 12/2005. Kadeřábková, A., Müller, K.: Národní inovační systémy – výzkumné a vývojové zdroje, infrastrukturní předpoklady.
- WP CES VŠEM 13/2005. Žák, M.: Kvalita správy: hodnocení a měření.
- WP CES VŠEM 14/2005. Kavalíř, V.: Hodnocení corporate governance v ČR.
- WP CES VŠEM 15/2005. Kadeřábková, A., Šmejkal, V.: Podmínky podnikání v České republice v mezinárodním srovnání 2005.
- WP CES VŠEM 1/2006. Rojíček, M.: Strukturální analýza české ekonomiky.
- WP CES VŠEM 2/2006. Kadeřábková, A.: Kvalitativně založená konkurenční výhoda ČR v mezinárodním srovnání.
- WP CES VŠEM 3/2006. Müller, K., Srholec, M.: Národní inovační systémy – podnikové zdroje a podnikatelské prostředí.
- WP CES VŠEM 4/2006. Spěváček, V.: Národohospodářská poptávka a makroekonomická rovnováha.

Centrum ekonomických studií Vysoké školy ekonomie a managementu
www.cesvsem.cz

Centrum ekonomických studií VŠEM je výzkumné pracoviště Vysoké školy ekonomie a managementu a působí v rámci Grantového fondu VŠEM. Výzkum je zaměřen zejména na analýzu faktorů konkurenceschopnosti české ekonomiky v mezinárodním srovnání a na identifikaci souvisejících hospodářsko politických implikací pro podporu ekonomického dohánění a přechodu na znalostně založenou ekonomiku. Realizace výzkumných aktivit probíhá od roku 2005 v rámci dvou dlouhodobých výzkumných projektů (Růstová výkonnost a kvalitativní konkurenceschopnost české ekonomiky, GAČR402/05/2210; Centrum výzkumu konkurenční schopnosti české ekonomiky, MŠMT 1M0524). Tematicky je výzkum zaměřen na čtyři dílčí oblasti: (1) Růstová výkonnost a stabilita, (2) Institucionální kvalita, (3) Konkurenční výhoda a inovační výkonnost, (4) Kvalita lidských zdrojů (realizovaná Národní observatoří zaměstnanosti a vzdělávání).

Working Paper CES VŠEM

Redakční rada:

Doc. Ing. Anna Kadeřábková, Ph.D.

Doc. Ing. Karel Müller, CSc

Prof. Ing. Vojtěch Spěváček, DrSc.

Prof. Ing. Milan Žák, CSc.

Redaktorka textu:

Ing. Hana Rosická

I.P.Pavlova 3
120 00 Praha 2
tel +420 841 133 166
bulletin@vsem.cz
www.cesvsem.cz